

GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi

GISTU Journal of Islamic Studies

مجلة الدراسات الإسلامية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/gibtuislamad>

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2024 (Aralık/ December)

Yakub-ı Çerhi ve Tefsir-i Yakub-ı Çerhî Adlı Tefsiri Üzerine İnceleme
Yaqub-i Charkhi and the Analysis of His Commentary "Tafsir-i Yaqub-i Charkhi"

Mohammad Taher MOBINYAR

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı Yüksek

Lisans Öğrencisi

Graduate Student in the Department of Tafsir, Basic Islamic Sciences, Sakarya University, Ins-

titute of Social Sciences, Sakarya, Türkiye

mtaher.mobinyar@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7208-3384>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: İnceleme Makalesi/ Review Article

Geliş Tarihi/Date Received: 28 Haziran/ June 2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 18 Ekim/ October 2024

Yayın Tarihi/Date Published: 31 Aralık/ December 2024

Atıf / Citation: Mohammad Taher Mobinyar, "Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i Yakub-ı Çerhî Adlı Tefsiri Üzerine İnceleme", GİBTÜ İslami Araştırmalar Dergisi, 5/2, (Aralık/December, 2024), 55-81.

<https://doi.org/10.56477/gibtuislamad.1506389>

Etik Beyan: Bu çalışma, *Yakub-ı Çerhi ve Tefsiri* başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Yayıncı / Published by: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi

Öz

Bu makalede, 14. yüzyılın önemli mutasavvıflarından ve alimlerinden biri olan Mevlana Yakub-ı Çerhî'nin hayatı ve eserleri ele alınmaktadır. Özellikle onun birçok eseri arasından öne çıkan "Fatiha Suresi ve Kur'an-ı Kerim'in Son İki Cüzünün Tefsiri", kaynak, yöntem ve işârî yorum boyutlarıyla incelenmiştir. Çalışma, tefsirin vaaz ve öğüt diliyle kaleme alındığını, tartışma ve konuların çoğunun mezhepler etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Mevlana Yakub-ı Çerhî'nin, Nakşibendi tarikatına mensup olması hasebiyle bu düşünce sisteminin tefsirine açık bir şekilde yansıdığı vurgulanmıştır. Eserde, müfessirin şiir anlayışı ve entelektüel düşünce zevkinin bir araya geldiği dikkat çekmektedir. Yakub-ı Çerhî, kendi düşüncelerini ve görüşlerini desteklemek veya ifade etmek için Celâleddin Rumî, Hâkim Senai Gaznevî, Irakî ve Sadî gibi büyük şairlerin lirik ve tasavvufî şiirlerinden yararlanmıştı. Bu bağlamda, müfessirin, tefsir geleneğinde nadiren görülen Farsça şiirle istihad yöntemi kullanması, eserine özgün bir nitelik kazandırmaktadır. Çalışma, Mevlana Yakub-ı Çerhî'nin tefsir anlayışını ve tasavvufî yaklaşımını daha iyi anlamaya katkı sağlamayı ve onun yorumlarının klasik tefsir literatüründeki yerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, eser, klasik ve tasavvufî tefsir geleneği arasında bir köprü niteliği taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Tefsir, İşârî Tefsir, Tasavvuf, Yakub-ı Çerhî

Abstract

This article examines the life and works of Mawlana Yaqub al-Charhi, one of the prominent Sufi scholars of the 14th century. In particular, it focuses on his renowned work, *The Exegesis of Surah al-Fatiha and the Last Two Parts of the Qur'an*, analyzing its sources, methodology, and esoteric interpretations (*isharî*). The study highlights that the exegesis was written in a sermonic and advisory tone, with much of its discussions centered around sectarian issues. It emphasizes the clear influence of the Naqshbandi order on the commentary, as Mawlana Yaqub al-Charhi himself was one of the early leaders of this spiritual path. The work demonstrates the exegete's integration of poetic expression and intellectual thought. To convey and support his ideas, Yaqub al-Charhi frequently draws upon the lyrical and mystical poetry of renowned figures such as Jalal al-Din Rumi, Hakim Sanai of Ghazna, Iraqi, and Sa'di. Notably, his use of Persian poetry as evidence, a rare method in the tradition of Quranic exegesis, adds a unique dimension to the work. This study seeks to enhance understanding of Mawlana Yaqub al-Charhi's exegetical approach and his contributions to Sufi thought, while situating his commentary within the broader classical exegesis tradition. In this context, his work serves as a bridge between classical and Sufi interpretative traditions.

Keywords: Quran, Tafsir, Sufi commentary, Mysticism, Yaqub-i Charkhi

Giriş

Nakşibendî tarikatının önde gelen isimlerinden biri olan Yakub-ı Çerhî (ö. 851/1447), Şâh-ı Nakşibendi'nin (ö. 791/1389) mürşidi olarak tanınır ve tasavvufî öğretileri ve tefsir çalışmalarıyla geniş bir etki alanına sahiptir. Onun hayatı boyunca gösterdiği ilmi çabalar ve öğretileri, başta Türkistan olmak üzere İslam dünyasında derin izler bırakmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 14-15. yüzyıl âlimlerinden Yakub-ı Çerhî'nin tefsir ve tasavvuf anlayışını inceleyerek, onun Kur'an'a ve İslam'a bakış açısını tefsir geleneği ve tasavvufî perspektiften değerlendirmektir. Çalışma, Çerhî'nin eserlerindeki temel prensipleri, yöntemleri ve öğretileri analiz ederek, onun ilmî yönü, hayatı ve düşünsel mirasını kapsamlı bir şekilde ele almayı hedeflemektedir.

Yakub-ı Çerhî, İslam dünyasının önemli tasavvuf ve tefsir âlimlerinden biridir. Özellikle tasavvufî tefsir anlayışı ve Kur'an'ı işârî yorumlama yöntemiyle tanınan Çerhî, eserinde uyguladığı kendi has yorumlarıyla geniş bir bakış açısı sunmuştur. Bu çalışma, Çerhî'nin tefsir anlayışı, hayatı, ilmî yönü, eserleri ve genel düşünceleri üzerine odaklanmaktadır.

Çerhî'nin tefsir anlayışı, Kur'an'ın anlaşılmasında parçacı değil aksine bütünsel bir yaklaşıma büyük önem vermesiyle karakterizedir. Kur'an'ı baştan sona derinlemesine teemmül etmeyi savunmuş ve her ayeti diğer ayetlerle ilişkilendirerek yorumlamıştır. Bu yaklaşım, Kur'an'ın içsel tutarlılığını ve uyumunu ortaya koymayı amaçlar. Çerhî, tefsir eserinde sadece teorik bilgi sunmakla kalmaz, aynı zamanda okuyucularını manevi gelişime ve pratik İslam yaşamına yönlendirir. Kur'an'ın mesajını günlük hayata nasıl uygulanacağına dair rehberlik eder.

Yakub-ı Çerhî, tefsir çalışmalarında Kur'an'ın işârî ve bütüncül olarak ele alınması gerekliliği tezini ortaya koymaya çalışmakla birlikte ilmi ve tasavvufî bir perspektif sunmuştur. Onun tefsir anlayışı, Kur'an'ın kendi kendini açıklaması, hadisler ve sahabe sözleriyle desteklenmesi gibi yöntemlere dayanır. Çerhî'nin ilmî ve manevi yaklaşımları, İslam dünyasında önemli bir etki yaratmış ve onun eserleri, dini ve tasavvufî literatürde önemli bir yer edinmiştir. Çerhî'nin tefsir ve tasavvuf görüşleri incelendiğinde, onun Kur'an'a ve İslam'a yönelik derin anlayışı ve katkıları açıkça görülmektedir. Çerhî, tefsirinde işârî anlamların yanı sıra zahirî yorumlara da önem vermiş ve ayetlerin manevi boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Kur'an-ı tasavvufî perspektiften tefsir etme çabası, onun eserlerinde öne çıkan bir özellik olmuştur.

Bu çalışmada ele alınacak başlıca sorunlar, Çerhî'nin tefsirinde işârî yorumların rolü ve önemi, tasavvufî öğretilerin tefsir geleneğine etkisi ve Kur'an'ın manevi boyutlarının nasıl açığa çıkarıldığıdır. Ayrıca, Çerhî'nin tefsirindeki özgün yaklaşımları ve tefsir geleneğine katkıları da bu çalışmanın odak noktaları arasında yer almaktadır. Makalenin ana sorunsalı, özel anlamda bir müfessir ve mutasavvıf ola-

rak Çerhî'nin şahsının, ilmi yönlerinin, tefsir eserinin ve genel anlamda ise eserlerinin incelenmesidir. Çerhî'nin tefsirinin tahlili, onun düşünsel yaklaşımını anlamak için önemlidir. Hangi yöntemleri kullandığı, hangi konulara odaklandığı ve nasıl bir tefsir geleneği içinde yer aldığı, onun tefsir anlayışını anlamak için önemli ipuçları sunar.

1. Yakub-ı Çerhi'nin (ö. 851/1447) Hayatı

Yakub-ı Çerhi, 14. Yüzyılın sonları ve 15. Yüzyılın başlarında yaşamış önemli bir İslam âlimi ve aynı zamanda mutasavvıf bir zattır. Yakub-ı Çerhî, Nakşibendi tarikatının önde gelen kişilerinden biri olması yanı sıra söz konusu tarikatın Mâverâünnehir'deki yayılmasında etkin rol oynamış ve tarikatın önde gelen şeyhlerinden biri olarak tanınmıştır. Genellikle “tezkire”¹ türü eser yazarları Çerhî'nin nesebini zikirten yoksun kalmıştır. Dönem itibarıyla en yakın *Nefehâtü'l-üns* yazarı Molla Câmî (ö. 898/1492) dâhil olmak üzere *Reşehât-ı Aynü'l-hayât* müellifi Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 910/1504-1505) de sadece müellifin adını ve memleketini zikretmekle yetinmişlerdir. Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ*'sında ve Gulâm Server Lahûrî (1828-1890), *Hazînetü'l-aşfiyâ*²'sında Nefehat ve Reşehat'ı takip etmekle kalmışlardır. Fakat kendisinin kaleme aldığı tefsiri başta olmak üzere bazı eserlerinde künyesini müsel bir şekilde aktarmıştır. Müellifimizin “Serrezî” nisbesi yazım kuralı ve okunuş açısından hatalı geçmekle birlikte tefsirinin dîbâce kısmında Ya'kûb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî es-Serrezî³ şeklinde yazılmıştır. Özellikle tefsir ve diğer eserlerinin farklı nüshalarında çeşitli müstensihler arasında yazım hatasına düşülmüştür.

es-Serrezî nisbesinin yazılış şeklinde ise müstensihler arasında ihtilaf vardır. Yakub-ı Çerhî tefsirinin Mumbaî'da tıpkıbasımı yapılan bazı nüshalarında ise “Serrezî” nisbesi yerine “Serverî” kullanıldığını, benzer bir şekilde Mumbaî tıpkıbasıma tanıtım ve mukaddime kaleme alınarak İstanbul'da basılan bir nüshada da hakeza müellifin nisbesinin hatalı yazıldığını görmekteyiz.⁴ Berlin Eyalet Kütüphanesi,

¹ Tezkire hakkında bk. Aslıhan Erkmen, *İslam Dünyasında Biyografi Yazımı ve Resimlenmesi* (Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 2019), 159.

² Gulâm Server Lahûrî, bu eserinde Yakub-ı Çerhî hakkında da bilgi vermiş aynı zamanda da eserini 1281(1902) senesinde tamamlamıştır. Söz konusu eserde 1200 Veli'nin ahvalini şerh etmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Arif Nevşahi, “Gulâm Server Lahûrî” (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2019), Ek-2 145.

³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, thk. Hasan Ali Muhammedî - Leyla Hâmâmî (Tehran: Fertâb, 2008), 2; Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Fatih: 297.2 / Tefsir ilmi, Süleymaniye Kütüphanesi, 237854, 274), 1; Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Süleymaniye Kütüphanesi: 297.2 / Tefsir ilmi, Ayasofya, 199381), 1; Ya'kûb-ı Çerhî Ya'kûb-ı Çerhî Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî* (Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi: İslâm Dini-Tefsir Tercüme ve Teviller, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 128979, 160), 1.

⁴ Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* (Mumbai: Haydarî, 1880), 2; Mevlâna Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* (Mumbai: Namî Kîramî Muhammedî Matbaa, 1931), 2; Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî* (İstanbul: Yıldız, 1991), 2.

Prusya Kültürel Mirası, Avrupa dışı İslami el yazmalar bölümünde PPN863973132 numaralı ve 361 sayfa ihtiva eden el yazmada da “Serzî” olarak geçmektedir.

Bunların yanında Yakub- Çerhî , er-Rumî,⁵ Hisarî,⁶ et-Tebrîzî⁷ ve Nakşbendî⁸ nisbeleri ile de anılmıştır.

Mevlana Yakub-ı Çerhî, doğduğu köy olan Çerh'te 762 Hicri yılında dünyaya gelmiştir. Çerh köyü, Gazne şehrine bağlı olup günümüz Afganistan topraklarında bulunmaktadır.⁹ O dönemde en güçlü ve hâkim İslam devleti Timurlular olup, dönemin Türkistan diyarına hâkimdirler.¹⁰ Timurlular döneminde Nakşibendiyye tarikatının yanı sıra Hemedâniyye, Huttalâniyye, Nûrbahşiyiye, Nimet İlahiyiye, Safeyiyye ve Hurûfiyye gibi sûfî tarikatlar mevcut idi.¹¹ Bu sebeple Çerhî'nin yetiştiği dönem, İslam düşüncesinin geliştiği, farklı akımlar ve farklı mezheplerin etkin olduğu bir zaman dilimidir.

Babürnâme'de aktarıldığına göre, Lûger'in en büyük köyü Çerh'tir. *Molla Yâkub* hazretleri bu Çerh köyündendir.¹² Lûger'in diğer bir şehri de Secâvend kentidir. *Tefsir-i 'Aynü'l-me'ânî, 'İlelü'l-vuķûf* ve ilmi Ferâiz (miras) hakkında *Risale-i Sirâciye* müellifi en-Secâvendî'nin¹³ türbesi de orada bulunmaktadır. Sultan Ebû Said (1451-1469),¹⁴ es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) türbesine büyükçe bir kubbe inşa ettirmiştir.¹⁵ Yukarıda zikrolunduğu üzere eski zamanlarda Çerh köyünün bir dönem Gazne'ye, bir dönem de Lûger'e bağlı olduğu ifade edilmektedir. Çerhî'nin doğum yeri olan Gazne vilayeti, Horasan bölgesinde önemli bir İslam merkezi olup,

⁵Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Huzzî (Medine: Mektebetü'l Ulûm ve'l-Hikem, 1997), 407.

⁶Ahmed Hilmî Hocasade, *Hadîkatü'l Evliya* (İstanbul: Beyaz Lale Yayınevi, 2007), 47.

⁷Emek Üşenmez, “XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kuran Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-i Çerhî (H. 993/M. 1585)”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/3 (2014), 168.

⁸Mustafa b. Abdullah el-Küstantinî el-Osmanî Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Bişar A'vad Marûf (Beirut: İslam El Yazma Eserler Araştırma Merkezi, 2021), 2/592; Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Fatih, 237854); Ya'kûb-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (Süleymaniye Kütüphanesi, 199381).

⁹Neynâme'yi Şerh eden ve Önsöz Yazan Muhammed Nezîr Râncâ Çerhî'nin Doğum Tarihini Yaklaşık 762 Yılı Olarak Beyan Etmektedir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*, çev. Muhammed Nezîr Râncâ (Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 2004), 27; Muhammed Sâdık Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye* (Pişavur: Kütüphane-i Hayriyye, 2007), 342.

¹⁰Ahmet Cahid Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî* (Ankara Üniversitesi, Doktora, 2005), 10-11.

¹¹Hûman Mohammadî Sharafabad vd., “Guftman-ı Fikrî-Siyasî Tarikat-ı Nakşibendiye Der Asr-ı Timurîyan (h.771-913)”, *Mütaleât-ı Tarih-i İslam* 41 (2019), 160.

¹²Babür, *Babürnâme* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 2/213.

¹³Hayatına hakkında kapsayıcı malumat bulunmamaktadır. Rudolf Sellheim'in tanımlamasına göre Kâbil ile Gazne arasında bir köy olan Segâvend'de (Arapça'da Secâvend) doğmuş olmalı ki bu nisbe ile meşhur olmuştur. Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin söz konusu miras ilmi ile ilgili eseri TDV'nin es-Secâvendî maddesinde yer almamaktadır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Tayyar Altınkulaç, “Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009).

¹⁴1424 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Timur'un torunu Muhammed b. Mirân Şah'tır. Çocuk ve gençliğini Timur İmparatorluğu'nun 4. Sultanı Türk matematikçi ve astronomi bilgini Uluğbey'in yanında geçirdi. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Abdülkadir Yuvalı, “Ebû Said Mirza Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994).

¹⁵Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, thk. Halilullah Halilî (Afganistan: Encûmen-i Tarîh ve Edeb/Afganistan Akademisi, 1973), 96.

o dönemde farklı mezheplerin etkin olduğu bir dönemi yansıtır. Yakub-ı Çerhî'nin bu ortamda yetişmesi, ilmî birikimini ve farklı bilgi alanlarına olan katkılarını etkilemiştir.

Babürnâme'de, Çerhî'nin medrese eğitiminden geçtiğine dair önemli bir bilgi bulunmaktadır. Bu bağlamda Babür Yakub-ı Çerhî'den bahsederken, Çerhî'nin aldığı eğitim ve dini ilimlerdeki yetkinliğini vurgulamak amacıyla 'Molla Yakub' unvanını kullanmıştır.¹⁶ Fakat mevlana tabiri molla terimine nazaran daha üst düzey bir anlama sahiptir. Mevlana terimi genellikle İslam geleneğinde, özellikle de Mevlevîlik tarikatı ile ilişkilendirilen Mevlana Celâleddin Belhî'yi (ö. 672/1273) ifade etmek için de kullanılmaktadır.¹⁷ Aynı zamanda bu terim genellikle Celâleddin Belhî'nin öğretilerini, etkisini inceleyen ve yolunu takip edenler için de kullanılmıştır. Çerhî de bu minvalde, mesnevî ile ilgili *Neynâme* adı altında bir esere kaleme almıştır.¹⁸

Kaynaklarda Yakub-ı Çerhî'nin ailesi hakkındaki bilgilere az denecek derecede rastlamaktayız. Ailesine dair malumat, genelde kendi eserlerinin bazı kısımlarında verdiği kısa bilgilere dayanmaktadır.

Çerhî'nin kendi eserlerinden günümüze ulaşan bilgilere göre o, ilim sahibi dindar bir ailede yetişmiştir. Tasavvuf ilminde iyi yetişmiş bir âlim olan babasına tefsirinin birkaç yerinde “âlim” sıfatıyla atıfta bulunulmuş, takva sahibi olduğuna ve riyazetine dair birkaç yerde malumat vermiştir. Örneğin bir yerde şöyle der: Bir gün babamın yanındaydım, komşusunun evinden su getirmişlerdi. Su, yetimin tasında olduğu için tereddüt ederek içmedi. Yetimin tasından mı içeyim? Her kim ki yetimin tasından su içerse, o su onu yer bitirir. buyurdu. Çerhî bu sözleri ile babasının ehli riyazet olduğundan bahsetmiştir.¹⁹

Yine babasının kendisinden istediği bir uygulamayı Nebe' suresinin sonunda şöyle anlatır: اللهم اعتق رقابنا و رقاب آبائنا و امهاتنا من النار “*Ey Allah'ım, bizi ve babalarımızı, annelerimizi cehennemden azat et.*” Bu duayı babam Âmme suresinden sonra okumamı bana vasiyet etti.²⁰

Çerhî'nin Yusuf adında oğlunun olduğu ve babasının vefatının akabinde tekkesinde yerine oğlu Yusuf'un geçtiği bilinmektedir. Hâlihazırda Yusuf Çerhî Tacikistan'ın başkenti olan Düşenbe'nin yaklaşık 40 km yakınlığında bulunan Çürtek diye bilinen mevkide Timur'un türbesine benzer bir yapıda Kemer-Kûh'te içinde birkaç tane hücrenin de bulunduğu büyük bir Hangâh'ta metfun olduğu kaynaklar-

¹⁶ Babür, *Babürnâme*, 2/213.

¹⁷ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/441-448.

¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*; Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, çev. Ahmet Cahid Haksever (İstanbul: Erkam, 2013).

¹⁹ Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 198-199.

²⁰ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 1991, 146.

da geçmektedir.²¹ Yine müellifimiz tefsirinde Meâric Suresi 5. ayeti çerçevesinde فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا (*Ey Muhammed*) *En güzel şekilde sabret.*²² diye. İlk önce ayete Farsça olarak anlam verdikten sonra, o öyle bir sabır ki içinde keder, kaygı ve yeis olmayan sabırdır” der. Yine o sabrın; وَقِيلَ هُوَ الرِّضَاءُ بِالْقَضَا بِمَا شَكُوهُ “*Kadere isyan-şikâyet etmeden razı olmak.*” olarak ifade edildiğini açıklamaktadır. Bu ayetin tefsiri minvalinde kâmil hüsn-ü surete ve güzel ahlaka sahip bir oğlunun 17 yaşına basmasına 4 ay kala vefat ettiğini, bu keder ve acıdan müteessir olarak mezarının başında oğluna dair şiir sarf ettiğini ifade etmektedir.²³

Hakîm Senâî’den şu şiiri okumuştur:

İki kıble ile tevhid yolunda gidilmez/yürünmez

*Yâ dost(Allah) rızası gözetilir yâ kendi hava ve hevesin.*²⁴

Ya’küb-i Çerhî’nin vefat tarihi konusunda kaynaklarda ihtilaf söz konusudur. Envaru’l Arifin gibi kaynaklarda genellikle 838 (1434) yılı olarak gösterilse de, bununla birlikte, çoğunlukla 851 (1447) yılında dünyaya göz yumduğu kabul edilmektedir. Müellifin vefat tarihi bazı kaynaklarda 838 (1434), 850 (1446) civarı veya 851 (1447) olarak aktarılmışsa da genel görüş 851 senesi olduğudur. Mezarı ise Hülğatû (هلغتو) köyünde Hisâr-ı Şâdmân mevkiinde bulunmaktadır.²⁵

Nefehâtü’l-üns ve *Reşahatu Aynü’l-Hayat* gibi irfanî rical ve tezkire türü kaynaklardan anlaşılmaktadır ki çocukluğunu ve ilk dini eğitiminin bir kısmını Çerh köyünde geçirmiştir. Akabinde ilim tahsili için farklı seyahatler gerçekleştirmiştir. Zahirî ve batınî yönden âlim sıfatını haiz olan, sûrî ve manevî rumuzlarını şahsında toplayan Çerhî başlarda bir müddet dönemin ilim merkezi olan Herat Camii’nde ve bir müddet Mısır diyarında ilim tahsili ile iştigal etmiştir.²⁶

Çerhî, ilim tahsili için uzun süre ikamet ettiği Mısır’da Sühreverdiyye tarikatının Zeyniyye kolunun kurucusu olan Şeyh Zeynüddin Hafî (ö.838) ile birlikte aynı

²¹ Sa’îd Nefîsî, *Tarihî Nazmü Nasr Der İrân ve Der Zebân-ı Fârisî* (İrân-Kûm: Furûğî Kitabevi, 1965), 1/778-779.

²² Meâric Suresi/5

²³ Ya’küb-i Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 55.

²⁴ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 1880, 55; Risaleyi tashih, ta’lik edip mukaddime yazan Rança mukaddime faslında hemen hemen Çerhî’nin hayatına dair bütün gelişmeleri aktarmıştır. Bkz. Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XVII.

²⁵ Muhammed Dârâ Şükûh, *Sefînetü’l-evliyâ’* (Laknav-Hindistan: Matba Namî Munshi Nawal Kishor, 1853), 80; Fahrüddin Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Reşehât-ı ‘Aynü’l-hayât* (Kanfûr: Namî Gîramî Munşî Nul-Kişor, 1911), 65; Seyyid Muhammed Âbîd Nakşibendî Osmanî, *Envaru’l Arifin* (Dehlî: Cemal Pirinting Pirîs, 1936), 507; Arif Nevşahi, “Yakub-i Çerhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/281-282.

²⁶ Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Reşehât-ı ‘Aynü’l-hayât*, 65-68; Gulâm Server Lahûrî, *Hazînetü’l-aşfiyâ’* (Kabul: Ensarî Kütühane, ts.), 1/566-567; Allame Muhammed Nurbahş Tevekkülî, *Tezkire-i Meşayihî Nakşibendiyye* (Lahur: Müştâk Ahmed, ts.), 185; Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*, 342; Osmanî, *Envaru’l Arifin*, 498; Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*, 27.

ders halkasında bulunmuş ve dönemin ileri gelen âlimlerinden biri olan Mevlana Şihâbuddin Seyramî'ye talebelik etmiştir.²⁷

Yakub-ı Çerhî, Mısır'daki eğitimi sonrası 782/1380-81'de Buhara'ya gelmiş, oradaki ulemadan da fetva icazeti almıştır.²⁸ Yakub-ı Çerhî'nin Mısır'da aldığı eğitim, dönemin ilim merkezi olan bir yerde gerçekleşmiştir. Buhara ise dönemin Türkistan'ında önemli bir ilim merkezi olarak bilinirdi. Bu şehirdeki ulema, İslam ilimlerinin farklı alanlarında uzmanlaşmış ve Çerhî'nin yetişmesinde önemli rolleri olan ehil kişilerdi.

Buhârâ'da almış olduğu fetva icazeti, Çerhî'nin zahiri ilimlerdeki etkinliğini de göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Yakub-ı Çerhî'nin hem Mısır hem de Buhara gibi önemli ilim merkezlerinde ilim tahsilinde bulunması, onun İslam ilimlerinde geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu ve yetkin bir âlim olduğunu göstermektedir.

Buhara'da tahsilini tamamlayıp icazet almasının akabinde ise tasavvuf yoluna adım atarak Türkistan'da dönemin meşhur mutasavvıf âlimi Nakşibendî tarikatı şâh-ı olan Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 791/1389) ile tanışıklığından sonra kendisinden gayet etkilenmiş ve tasavvufî terbiye niyetiyle yoluna intisap etmiştir. Bu vesilesi ile onun tasavvuf hayatının ilk hocasına şahit olmaktadır. Yakub-ı Çerhî'yi Şâh-ı Nakşibendî mürit olarak kabul ettikten sonra onu Alâeddin Attar'a havale etmiştir ve onun terbiyesi altında kemâle eriştiğini aktarılmıştır.²⁹ Bahâeddin Nakşibend'in vefatına kadar ona bağlı kalmış sonrasında 11 yıl süre boyunca Halifesi Alâeddin Attar'ın huzurunda mürit olmuştur.³⁰

Çerhî'nin arkasında bıraktığı tarikatın Türkistan'dan başlayarak diğer bölgelere de yayılmasında aktif rolü olan en önemli halifesi ise Ubeydullah Ahâr olarak ün kazanan Nâsırüddîn Ubeydullâh b. Mahmûd eş-Şâşî es-Semerkindî'dir (ö. 895/1490).³¹ Nakşî tarikatında ise Hâce diye tanınmaktadır. Nakşi tarikatının parlak dönemini Ebû Said'in Taşkent'ten Semerkant'a davet ettiği Nakşibendi tarikatının şeyhi Hoca Ubeydullah-ı Ahrar ile başlamış ve Câmî ile devam etmiştir.³²

2. Yakub-ı Çerhi'nin Eserleri

²⁷Nürüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, ed. Mehdi Tevhidî Pûr (İran: Mahmûdî, 1918), 399; Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 68; Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*, 27; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, IV; Osmanî, *Envaru'l Arifin*, 498-499; Kusûrî, *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*, 342.

²⁸Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 37; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, IV; Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*, 27; Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*, 65; Osmanî, *Envaru'l Arifin*, 499.

²⁹Muhammed Dârâ Şükûh, *Sefînetü'l-evliyâ'* (Âgra-Hindistan: Âgra Medrese Matbaası, 1853), 135-136.

³⁰Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 60.

³¹Mehmed Şükrü Efendi, *Silsilename-i Turuk-i Aliyye* (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi: Hüdai Efendi, 01098), 73; Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, çev. Muhammed Nezîr Rânchâ (Lahur: Zahid Beşir Pirinterz, ts.), 55-56.

³²İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 85,135; Hamid Algar, *Nakşibendîlik* (İstanbul: İnsan, 2007), 171-174.

Yakub-ı Çerhî, tasavvuf yolunu benimsemeden önce aldığı eğitimler sayesinde İslami ilimlerde derin bir bilgi birikimi edinmiş ve bu alanda yetkin bir kişilik kazanmıştır. Bu, onun ilerleyen yaşlarında ve tarikat sahasında bulunmasıyla birlikte, özellikle tefsir alanında eserler kaleme alarak günümüze kadar düşüncesinin ulaşmasına vesile olmuştur. Ayrıca, Şah-ı Nakşbendî'nin halifelerinden biri olması da dikkate değerdir. Bu durum, onun tasavvufi ve diğer alanlardaki faaliyetlerinin, hem akademik hem de pratik anlamda önemli bir etki bırakmasına katkı sağlamıştır.

Çerhî'nin çalışmaları incelendiğinde, tasavvuf, fıkıh ve tefsir başta olmak üzere birçok eser vermiş olduğu tespit edilmiştir. Çerhî farklı alanlarda eserler vermiş olsa da, özellikle tasavvuf konusunda yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu durum, hayatının sonuna kadar tarikat camiası içerisinde Nakşî şeyhi olarak hayat sürmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, eserlerini tasavvuf, çalışmamızın temelini teşkil eden tefsir ve diğer alanlar olmak üzere üç ayrı kategori altında değerlendirdik.

2.1. Tasavvufa Dair Eserleri

Mevlana Yakub-ı Çerhî, tasavvufa dair yazdığı eserlerinde kendi ekolünün öğretilerini, çeşitli tasavvufi konuları ve tartışmaları, şatahat türü ifadelerin incelenmesini, Melâmîlikle ilişkilendirilmiş kişilerin rubâî ve beyitlerinin açıklamalarını ele almıştır. Bu eserler geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

a. Neynâme

Neynâme,³³ *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinin ve bazı hikâyelerinin şerhinden oluşan Farsça bir risaledir. Eser, *Mesnevî* şerhlerinin en eski örneklerinden biridir. Halîlî tarafından tashih edilmiş ve 1973'te Abdurrahman Camî'nin *Risâle-i Nâ-iyye*'si ile birlikte Afganistan Akademisi tarafından yayımlanmıştır. 1978'de Kabil baskısı temel alınarak Urduca'ya çevrilmiş ve 2004'te Lahor'da yayımlanmıştır.³⁴ Eser, Haksever tarafından günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir.³⁵

b. Ünsiyye

Farsça yazılan *Ünsiyye*, abdestli olmanın faziletinden başlayarak çeşitli tasavvufi konuları ele alır. Eser metin muhtevası açısından Farsça olmakla birlikte birkaç bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Birinci bölüm devamlı abdestli olmanın fazileti, ikinci bölüm hâfi zikir, üçüncü bölüm nâfile namazlar, dördüncü bölüm vukûf kalbî son olarak da hâtime kısmı, şerî'at, tarikat, helâl lokma, nefisle mücadele

³³ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 109; Mevlâna Yakub-ı Çerhî - Muhammed Nezîr Râncâ, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)* (Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 2011), 41; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye*, 57; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye* (Hüsrev Paşa: Süleymaniye Kütüphanesi, 277884); Muhammed Cevad Şems, "Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i ü", *Nâme-i Ferhengistan* 10/4 (ts.), 117.

³⁴ Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*. thk. Muhammed Nezîr Râncâ. Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 3. Basım, 2011. 42.

³⁵ Eser 2013 senesinde Erkam yayınları tarafından basılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çerhî, *Neynâme*.

le, nefyi mâsivallah, sünnette tabî' olmak ve min-cümle Şâh-ı Nakşibendi ve Alâeddin Attâr'dan kendini ulaşılan sözel ve fiili beyanları kapsamaktadır.³⁶ Bu eser Hz. Peygamber'in hayatından kesitler sunar ve Bahâeddin Nakşibendî'den gelen öğretileri aktarır. 2009'da Farsça ve Urduca olarak *Resâil- Hazreti Mevlana Yakub-ı Çerhî* adı altında yayımlanmıştır. Dehlî'de Muctebâî matbaası tarafından da basılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde farklı isimler altında yazmaları bulunmaktadır.³⁷

c. Risâle-i Ebdâliyye

Eser, evliyâullahın vasıflarını ve mertebelerini ele alır.³⁸ Çerhî, bu risalede Mutezile ve Haşevîyye akımlarına karşı evliyanın varlığını savunur ve deliller sunar. Müellif, söz konusu eserini kaleme alırken Ali Hücûvîrî'nin *Keşfü'l-mahcûb* eserinden ilham almıştır.³⁹ Muhammed Nezîr Ranchâ'nın tashihiyle İran Pakistan Farsça Araştırmaları Enstitüsü tarafından 1978'de Pakistan'da yayımlanmıştır.⁴⁰

d. Havrâiyye (Cemâliyye Risâlesi)

Bu risâle Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın rubâîsinin şerhidir.⁴¹ Çerhî, Allah'ın Cemâl ve Celâl sıfatlarını ele alır. Söz konusu eserde Fatîha suresinin manasını da bu rubâî üzerinden açıklamıştır. Eserin sebep-i telifine gelince ise Çerhî tam da bu eserin dîbâce kısmında, sâdık bir dervîş ve uyumlu bir dostun isteği üzerine kaleme aldığına işaret etmektedir.⁴²

e. Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ

Farsça yazılan bu risale, Cenab-ı Allah'n isimlerini kısaca şerh etmektedir. Çerhî, bu eserde Esmâ-i Hüsnâ'nın sadece salt telaffuz edilen kelimelerden ibaret değil, aynı zamanda bu isimlerin gerçek hayatta kişinin davranışlarına yansımaları gerektiğini vurgular. Bu minvalde Esmâ-i Hüsnâ'nın anlamını hayatın içine nasıl yansıtılacağını ele alır.⁴³

f. Tarika-i Hatm-i Ahzâb

Eser, Kur'an'ı sünnete uygun olarak hatmetme çabasını anlatır. Çerhî, Kur'an'ın bölümlerinin düzenli okunmasını ve anlaşılmasını hedefler. Eser aslen mensur şekliyle yazılmış olup eserin manzum hali Mollâ Cemîl Resî tarafından ya-

³⁶ Mevlâna Yakub-ı Çerhî, *Ünsiyye*, thk. Nâdır Kerîmiyan Serdeştî (Tehran: Armağân, 2017); Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye* (Hüsrev Paşa, 277884); Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye*.

³⁷ Muhammed Nezîr Ranchâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub-ı Çerhî* (Hângâh-ı Sîraciye Nakşibendiyye-i Müceddediyye, 2009), 209-237.

³⁸ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, 4.

³⁹ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 107; Şems, "Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i ü", 116.

⁴⁰ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 91.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nader Karimiyan, "Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî", *Fâsıl-nâme-i Mûtaliat İran-ı İslâmî* 2/2 (2020), 87-99.

⁴² Ranchâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub-ı Çerhî*, 181.

⁴³ Ranchâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub-ı Çerhî*, 159; Muhammed Kazım Kehdûyî, "Pirî Çerh: Berresî Ahvâl ve Âşâr-ı Mevlâna Ya'kûb-ı Çerhî", *Şehid Bâhner Kirman Üniversitesi Edebiyat ve Ulumî İnsanî Dergisi* 25 (2009), 217.

zılmıştır.⁴⁴ Resî, nazm haline getirdiği bu eserin yazma nüshasını gördüğünü ve Hâfizuddin Buharî yazısı ile yazıldığını da belirtmektedir.⁴⁵

2.2. Tefsire Dair Eseri

Yakub-ı Çerhî'nin Fatiha suresi ve son iki cüzü kapsayan Farsça tefsiri, Nakşibendî silsilesi içinde önemli bir yer tutar. Yakub-ı Çerhî, Nakşibendî tarikatının önemli bir ismi olup, îşârî tefsir geleneği kapsamında değerlendirilen önemli bir tefsir yazmıştır. Her ne kadar Kur'an'ın tamamını kapsamasa dahi, bu eser alanın en önemli tefsirlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Çerhî'nin tefsiri, Fatiha suresi ve son iki cüz tefsirini kapsayan Farsça bir çalışmadır ve çeşitli adlarla anılmaktadır: *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, *Tefsiru'l Fatiha*, *Tefsir-i Bî-Nukta*, *Tefsir-i Kelâm Rabbânî*, *Tefsiru'l Fatihatu's-Şerife*, *Tefsir-i Sure-i Fatiha ve Dû Cüz'î Âhir*.⁴⁶ *Silsile-i Hâcegân-ı Nakşibendiyye* yazarı el-Kazvînî tarafından *Tefsir-i Sure-i Tebâreke tâ Âhir* ismi ile anılmıştır.⁴⁷ Bize göre Çerhî tefsirinin tam adı *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Sûreti'l-Mülk İlâ Âhiri'l-Kitâb*⁴⁸ şeklindedir. Çünkü müellif mukaddime kısmında eserden bu isimle bahsetmiştir.⁴⁹ Bu tefsir ilk defa 1870 miladî yılında Pakistan'ın Lahûr şehrinde basılmıştır.⁵⁰

Çerhî bu eserini hayatının son senesinde, söz konusu vefat tarihi olan 851 hicri senesinde tamamlamıştır.⁵¹ Yakub-ı Çerhî bu eserini zâhirî ve bâtinî bilgi birikimi ve donanımı ile ilmi seviyesinin zirvesinde kaleme almış, bu nedenle makbûl eserlerden sayılmıştır.

Tefsirinde zâhirî ve bâtinî bilgi birikimini kullanmış, ağırlıklı olarak eserinde *Keşşâf* ve *Kevâşî* tefsirlerini kullanımının yanı sıra özellikle eserini Farsça olarak yazdığını da ifade etmiştir.⁵² Çünkü Kur'an'ın yorumlanmasında ulûmu'l-Kur'an'la paralel olarak hedef kitlenin anlayabileceği şekilde/dilde yorumlanması önem arz etmektedir.

⁴⁴ Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub-ı Çerhî*, 189.

⁴⁵ Râncâ, *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub-ı Çerhî*, 189; Şems, "Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i ü", 117-118; Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Süfisi: Yakub-ı Çerhî*, 95.

⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 2021, 2/592; el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 407; *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 12; Sharifjan Tacîbayov, "Mevlâna Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i ü", *Heftûmin Hamayiş-i Encûmen-i Tervic-i Zeban ve Edebiyatı Farsî* 3 (ts.), 69; Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 1880; Yakub-ı Çerhî - Râncâ, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*; Üşenmez, "XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kuran Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-ı Çerhî (H. 993/M. 1585)", 170; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXI.

⁴⁷ Muhammed b. Hüseyin Abdullah el-Kazvînî, *Silsile-i Hâcegân-ı Nakşibendiyye* (297.753 / Nakşibendiye ve kolları, Esad Efendi, 184984), 14b; Abdullah Sarı Efendi, *Semerâtu'l-Fuâd*, çev. Yakub Kenan Necefzade (Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi, 1967), 140-141.

⁴⁸ El yazmalarda bu isimle kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakub-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Sûreti'l-Mülk ve'l-Kitâb* (A.E. Farsça, Millet Kütüphanesi, 156548).

⁴⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 2.

⁵⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, (Tehran: Fertâb, 2008) 12.

⁵¹ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXI; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 57; Tacîbayov, "Mevlâna Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i ü", 69; Neffîsî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/265.

⁵² Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'an* (Fatih, 237854), 1.

Eser, Timurlular döneminde Farsça'nın yaygın kullanımı dikkate alınarak Farsça yazılmıştır. O dönemde Farsça, devlet ricâlinden toplumun her kesiminde en yaygın kullanılan dillerden biriydi ve Çerhî de eserini bu duruma uygun şekilde kaleme almıştır.⁵³

Çerhî, avâmdan havassa kadar toplumun her kesimine hitap eden esereler kaleme almıştır, özellikle tefsir eserinin mukaddimesine bakıldığında, bu konuyu kendi ifadesiyle detaylı bir şekilde izah ettiği görülmektedir.⁵⁴ Yakub-ı Çerhî'nin tefsiri, toplumun her kesimine hitap eden bir eserdir. Özellikle tasavvufî rumuzlar ve nükteler içerdiği için ilim ve hikmete talip olanların ilgisini çekmiştir. Eser, ta'vîz (Â'uzu Besmele) ile başlayıp Fatıha suresi ile devam ederek Nâs suresine kadar devam eder, ancak tam bir Kur'an tefsiri değildir; son iki cüzün tefsirinden müteşekkildir.

Çerhî'nin tefsiri, Nakşibendî tarikatının özelliklerini bariz bir şekilde taşır. Müfessir, tefsirinde evliya, meşâyih ve sülûk-ı Hâcegân'dan bahseder, tarikat terminolojisini sıkça kullanır. Eser, hem mensur hem manzum içerikler barındırması hasebiyle Farsça bilenler için daha cazip hale getirilmiştir.⁵⁵

Edirnevî ve Nüveyhizî'nin eserinde Çerhî'nin adı müfessirlerle birlikte zikredilirken Süleyman Ateş'in *İşârî Tefsîr Okulu* eserinde Şah-ı Nakşibend'in bir diğer halifesi Muhammed Pârsâ ve tefsir eseri anılırken, Çerhî de bizatihi işârî tefsir telif ettiği halde söz konusu eserde anılmamıştır.⁵⁶

Abulhamit Birişik, Çerhî'nin *Tefsiru'l Kur'an* adlı başka bir tefsiri daha olduğunu ve Hindistan'da basıldığını aktarmış, ancak bu bilgi kısmen yanlış olarak değerlendirilebilir.⁵⁷ Biz ise araştırmamız neticesinde bunun kısmen yanlış olduğunu kanısına vardık, Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn* eserinde Çerhî'nin hem Arapça hem Farsça eser telif ettiğine değinerek Arapça tefsir eserinin akabinde Farsça tefsirini dile getirir. Hindistan'da basıldığını zikrettiği tefsiri ise aslında çalışmamızın da konusunu teşkil eden *Tefsiru'l Fatıha* adlı Farsça tefsir eseridir.⁵⁸ Birişik'in aktardığının aksine Hindistan'da basılan Arapça tefsiri değildir. Sözü geçen Arapça tefsirinin izine bizde diğer araştırmacılar gibi rastlamış değiliz.

Nakşibendî tarikatının izlerini yoğun bir şekilde taşıyan *Tefsîr-i Çerhî* Türkistan'da yani günümüz Orta Asya'sında oldukça meşhur olmuş ve ilgi görmüştür. Henüz XVI. yüzyılda Hemedânî Hacı tarafından Orta Asya Türkçesine (Oğuz Türkçesine) tercüme edilmiştir.⁵⁹ Türkî ya da Türkçe tefsirler her ne kadar başlangıçta Arapça ve Farsça tefsirlerin etkisi altında şekillenmiş olsa da zaman akışı ile birlik-

⁵³ Aka, *Timur ve Devleti*, 106,133,135.

⁵⁴ *Tefsîr-i Ya'kub-ı Çerhî*, (Tehran: Fertâb, 2008) 2.

⁵⁵ Şems, "Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsîr-i û", 114.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 212.

⁵⁷ Abdulhamit Birişik, "Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri-Tebliğ ve Müzakereler-", *Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Nuri Sevil Salonu, 2012), 231.

⁵⁸ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn: Min sadri'l-İslam hatte'l-asri'l-hadır* (Beyrut, 1409), I-II/741.

⁵⁹ Gülnaz Saidova, "Yâkub Çerhî'ye Âit Tefsirin Orta Asya Türkçesine Yapılan Tercümelei", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi* 14/32 (2013), 183.

te daha sonraları kendine özgü kisvelere bürünmüş, Türkî dillerini konuşan haklar tarafından bol istifadeli olmuştur. Üşenmez söz konusu tefsirin Orta Asya Türkçe'si üzerine kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiştir.⁶⁰

2.3. Tefsir ve Tasavvuf Alanı Dışında Kalan Eserleri

Tefsir ve tasavvuf dışında kalan diğer alanlarda da Yakub-ı Çerhî'ye atfedilen pek çok eser bulunmaktadır. Çerhî hakkında yapılmış önceki çalışmalardan farklı olarak, bu araştırmada müellifin daha önceki çalışmalarda yer almayan birkaç eserini tespit etmiş ve bu eserleri ilgili bölümde detaylı bir şekilde ele almış bulunmaktayız.

Yakub-ı Çerhî'nin çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserler, onun geniş ilmi birikimini ve çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır. Çerhî'ye nispet edilen bazı eserlerin kesin aidiyeti tartışmalıdır, özellikle biyografik ve tasavvufi eserler arasında bu belirsizlikler görülmektedir. Nefisî, Çerhî'ye ait olduğunu düşündüğü eserler arasında *Ünsiyye* risalesini tasavvufla ilişkilendirirken, *Revâih* adlı başka bir eseri de Çerhî'ye atfeder. Râncâ bu eserin Mevlana Yakub-ı Çerhî'ye aidiyeti konusunda şüphededir, Hicri 11. Yüzyılın başında vefat eden Molla Yakub Serraf-ı Keşmîr'inin de aynı isimde bir eseri olması hasebiyle isim ve eser benzerliğinden kuşkulandığıdır. Nefisî'ye geldiğimizde ise Tefsiri, Tasavvufta *Ünsiyye Risalesi*, *Revâih* ve *Şerh-i Rubâiyat*'ı Çerhî'nin telifleri arasında yer almaktadır tarzında listeler.⁶¹ Burada yine *Şerh-i Rubâiyat* adında farklı bir eserin Çerhî'ye aidiyetinden söz edildiğini görmekteyiz, kanaatimizce büyük ihtimalle bu eser *Cemâliyye* adı altındaki Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın rubâî'sinin şerhidir. *Rubâiyat* olarak çoğul zikredilmesi de Çerhî'nin bu eseri Hakim Senâî, Mevlana Celâleddin ve kendi mısraları ile zenginleştirmiş olmasından kaynaklı olduğunu düşündürmektedir.

Keşmir Üniversitesi Allâme Muhammed İkbâl Kütüphanesi 5890 numaralı kayıta Çerhî'nin *Magâzî-ün-Nebî* eserinin bir el yazma nüshası yer almaktadır.⁶² Eserin son sayfasında yer alan bilgilere göre Âsî Muhammed isimli müstensih tarafından Zilkade ayı 1269 hicri yılında Keşmîr'de istinsah edilmiştir. Bu eser Yakub-ı Çerhî'nin şairlik ve şiirle olan münasebetini daha da bariz bir şekilde açığa vurmaktadır. Eserin Yakub-ı Çerhî'ye aidiyetinde hiçbir kuşku bulunmamaktadır. Çünkü müstensih söz konusu eserin Çerhî'ye ait olduğunu eserin son kısmında açıkça dile getirmektedir. Çerhî'nin bu eserini esere vukufiyetleri olmadıkları için bizden önceki araştırmacılar dile getirmemişlerdir.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emek Üşenmez, *Mevlana Yakûb-i Çerhî: Çağatay Türkçesi Kur'an Tefsiri*, ed. Rabia Şenay Şişman (İstanbul: Bilge-Türk, 2019).

⁶¹ Nefisî, *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*, 1/265; Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ebdâliyye*, XXIII.

⁶² Yakub-ı Çerhî, *Magâzî-ün-Nebî* (Kashmir University, Allame Iqbal Library, 5890).

Yakub-ı Çerhî'nin *Şerh-i Nisâbü's-şıbyân* adı altında bir eseri daha bulunmaktadır.⁶³ Çerhî'nin bu eseri Ebû Nasr Ferâhî'nin (ö. 640/1242) çocukların Arapça'yı kolay öğrenmeleri için kaleme aldığı *Nisâbü's-şıbyân* adlı Arapça-Farsça manzum lügatinin şerhidir. Bu eseri 2019 yılında Nâdir Kerîmiyan Serdeştî tarafından tas-hih edilerek ve mukaddime yazılarak neşredilmiştir.⁶⁴

Nezir Râncâ Farsça'dan Urduca'ya tahkik çalışması ile birlikte naklettiği Çerhî'nin tefsir eserinin mukaddime bölümünde Yakub-ı Çerhî'nin Özbekistan'da bulunan *Ashâb ve Alâmât-ı Kiyâmet* adlı risalesinden bahsetmektedir. Bu eser elinde olmayıp Çerhî araştırmacı vasfıyla sadece üzerine çalışma yapamadığı tek eserin bu olduğunu açıklamaktadır. Söz konusu eserin yazması, Taşkent, Şarkşi-naslık Kurumu yazmalar bölümünde 5478 numarada yer almaktadır.⁶⁵

Hadis alanında önemli eserlerinden biri olan *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbih*, Süleymaniyye Kütüphanesi'nde yer almakta olup, Aşir Efendi Koleksiyonu 197794 numaralı kayıtlı eserimiz 37-90 yaprakları arasında her sayfası 13 satırdan müteşekkil olan hoş nesih yazısı ile yazılmıştır. Her sayfasında açıklamalı haşiyeler bulunmaktadır. Bu eserin hemen akabinde ise aynı müstensih yazısı ile Çerhî'nin *el-Hadîsu'l Erbâ'in* isimli 40 hadis açıklaması yer almaktadır. Her iki eserde de müstensihî zikredilmemekle birlikte eserler 942 hicri senesinde istinsah edilmiştir.⁶⁶

Çerhî'nin hadis alanında kaleme almış olduğu bir diğer eseri de yukarıda bahsi geçtiği üzere *Erba'üne Hadîsen* eseridir. Söz konusu eserin derkenarlarında haşiyeler kısa açıklamalar bulunmaktadır. Birinci hadis; "Her kim ki kalpten Lâ ilâhe İllallâh, Muhammedur Rasûlullah şehadet getirirse Allah onun bedenini cehennem haram kılmıştır." Sonuncu yani kırkıncı ise; "Beni sevene, benimle oturup kalkana, beni ziyaret edene ve benim yolumda olana sevgim vacip olmuştur." hadisi olup eser bu rivayetle bitmiştir. El yazma haliyle ve 197795 numarada kayıtlı olan bu eser 90-96 yaprakları arasında yer almaktadır.⁶⁷

Çerhî'nin İslam hukuku ve miras ilmi üzerine kaleme aldığı *Risâle der 'İlm-i Ferâ'iz*, onun fıkıh ilmindeki yetkinliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Bu eserin bir el yazma nüshası Taşkent'teki Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde "nr. 8830, vr. 8b-31a" şeklinde kayıtlı bulunmaktadır.

Müellife aidiyeti söz konusu olan başlıca diğer eserler şunlardır; *Mehâricu'l Hurûf*, *Esâmî Meşâyih-i Kirâm*, *Risâle İrfân ve Tasavvuf* ve *Mecmûe-i es-Seyr Der Sülûk'tır*.⁶⁸ Son kısımda zikrettiğimiz eserlerin bazısının Çerhî'ye aidiyetinde şüphe

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakub-ı Çerhî, *Şerh-i Nisâbü's-şıbyân*, thk. Nâdir Kerîmiyan Serdeştî (Tehran: Armağân, 2019).

⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. Çerhî, *Şerh-i Nisâbü's-şıbyân*; Nevşahi, "DİA".

⁶⁵ Yakub-ı Çerhî - Râncâ, *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*, 20.

⁶⁶ Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbih* (Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 197794).

⁶⁷ Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî, *Erba'üne Hadîsen* (Süleymaniye Kütüphanesi/Aşir Efendi Koleksiyonu, 90-96 yk., 197795).

⁶⁸ Karimiyan, "Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî", 90-91.

olmakla birlikte bahsi geçen telîfâtları ile birlikte ve bütün eserleri ışığında Çerhî'yi *Kesîru-t-Telîf* olarak nitelendirmek mümkündür.

3. Yakub-ı Çerhî'nin Tefsiri

Tefsir-i Yakub-ı Çerhî, müellifin tasavvufi hayatı ve İslamî ilimlerdeki yetkinliği hasebiyle îşârî ve rivayet tefsiri özelliklerini bir arada sunmaktadır. Çerhî, eserinde tasavvufi unsurları şeriatla uyumlu bir biçimde entegre ederken, ayetleri zahirî anlamlarıyla birlikte ele almakta ve dil bilgisi, kelime analizi gibi yöntemlerle tefsir etmektedir. Yer yer şeriatın önemine dair atıflarda bulunur. Şeriatı başkalarına ulaştırma konusunda kişinin cimri davranmamasını salık verir. "Allah'ım bizleri şeriat, tarikat ve hakikat üzere eyle", diye dualarda bulunur. Hatta A'lâ Sure-sinde geçen فَذَكِّرْ kelimesini, "Kur'an'ı ve şeriatı va'z et!" şeklinde tefsir eder.⁶⁹

Müellif, genelde ayetlerin açıklanmasında kendi yorumunun akabinde, önceki müfessirlerin eserlerine, özellikle Keşşaf gibi önde gelen tefsirlere ve hadislerle başvurmaktadır.

Yakub-ı Çerhî'nin tefsirini diğer îşârî tefsirlerden ayıran bariz bir özelliği ise hemen hemen her ayetin tefsiri veya sure tefsirinin sonunda, üzerinde durduğu konuya dair muhataplara hitaben, "senin nasibin...", "burada dervişin nasibi⁷⁰ şudur ki...", "Vaiz'in nasibi...", "Aşık'ın nasibi...", "Müminin nasibi...",⁷¹ gibi ifadelerle çıkarımlarda bulunarak insan-ı kâmil olma süreci içinde bulunan bireyler için özgün yorumlar yapmasıdır.⁷²

Bir diğer özelliği de tefsirinin çokça Kur'an kıssaları barındırmasıdır. Müellif lüzum gördüğü veya ayetin konu, muhtevasına uygun bulduğu yerde ilgili kıssayı hem sebab-i nüzulü ile hem de müstakil olarak zikreder. Örneğin Sâlih (a.s.,), Yûnus (a.s.,) ve Firavun⁷³ kıssaları müstakil örneklerindedir.⁷⁴ Müfessir, kıssaları sıkça ve geniş yelpazede eserine dâhil ederek ayetlerin bu kıssalarla nasıl ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

Çerhî, ayetleri anlamlandırmak ve muhatap kitle için daha anlaşılır zemine oturtmak için Mevlana, Senâî Gaznevi gibi şairlerin şiirlerine ve kendi şiirlerine sıklıkla başvurur. Tefsiri, ahlaki öğütlerle zenginleştirir ve okuyucularını dini öğretileri hayata geçirmeye teşvik eder.

Örneğin bir bölümde Çerhî şu ifadelerle seslenir: "Ey kardeş! Sana da soracaklardır; herhangi bir vaiz sana gelerek neyin haram neyin de helal olduğunu söylemediler mi? Her ne kadar çok uyarıya rağmen amel etmiyorsan, iş senin için daha

⁶⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 80,140,156.

⁷⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 9.

⁷¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 10.

⁷² Yazar sufiyane hitaplarında kendi zatına da hitap ederek; benim ve senin nasibin kötülüklerden tevbe ederek zulümden uzak durmaktadır. demiştir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 46.

⁷³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 23-24.

⁷⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 36-46.

da zorlaşır. Çok ilim sahibi olup da amel etmiyorsan vay senin haline." Bu ifadelerle Çerhî okuyucularına dini bilgilerin yalnızca öğrenilmesinin yeterli olmadığını, aynı zamanda bu bilgilerin hayata geçirilmesinin de zorunlu olduğunu hatırlatmaktadır.⁷⁵

Ayrıca, tarihî figürleri tefsirinde kullanarak ayetlerin evrensel mesajlarını tarihî ve sosyolojik bağlarıyla güçlendirir.⁷⁶ Çerhî, tefsirinde okuyucularını sık sık uyarmakta ve dini öğretiler konusunda hassasiyet göstermelerini tavsiye etmektedir. Bu bağlamda, uyarıcı nitelikteki ifadeleriyle eserin etkileyiciliğini artırmakta ve okuyucularını düşünmeye sevk etmektedir.

Velîd b. Mugîre ve Firavun gibi tarihî figürler üzerinden yaptığı açıklamalarla Kur'an'ın evrensel mesajlarını tarihî olaylarla pekiştirir. Bu gibi yaklaşımlar, okuyucunun ayetleri daha geniş bir perspektifte değerlendirmesini hedeflemeyi amaçlamaktadır. Örneğin, Velîd b. Mugîre'nin aslında veled-i zina olduğunu babasının ise 18 yıl aradan sonra kensinin oğlu olduğunu itiraf ettiğini ve oğulluğa kabul ettiğini aktarır.⁷⁷

Yakub-ı Çerhî'nin tefsir ve te'vil kavramlarını nasıl ele aldığı tefsir anlayışını ve yaklaşımını anlamak açısından önem arz etmektedir. Müfessir, tefsir ile te'vil arasında belirgin bir ayırım yapmamakla birlikte, eserinin birkaç yerinde te'vil konusuna değinmiştir. Kalem Suresi'nin başındaki hurûf-ı mukattaa tefsirini ele alırken, bu harflerin anlamları konusunda iki ana görüş olduğunu belirtir. Birinci görüşe göre, bu harfler Kur'an'ın müteşabih konularından olup, ilahi sırlar içermektedir. Bu görüşü benimseyenler, bu harflerin anlamlarının bilinmeyeceğini ve sadece iman edilmesi gerektiğini savunurlar. İkinci görüş ise, bu harflerin anlamlarının bilinebileceğini savunur ve Çerhî, bu görüşü benimseyen ulemâ ve urefâ'nın hurûf-ı mukattaa konusunda te'vil yaptıklarını ifade eder.⁷⁸

Çerhî, tefsirinde bizatihi te'vile giderek te'vil yöntemini açıkça benimsemekte ve bazı ayetleri bu yöntemle yorumlamaktadır. Örneğin, Cin Suresi 26. ayetini te'vil ederken, burada kastedilen gaybın tamamı değil, yalnızca bir türü olduğunu belirtmiştir. Müfessirin, te'vil kavramını farklı açılardan ele alarak çok yönlü kullanması dikkat çekicidir.⁷⁹ Müfessirin te'vil kavramını çok yönlü bir biçimde kullanması dikkat çekicidir. İmam Mâtürîdî'nin açıklamasına göre, "Allah bilir" kaydını düşmeksizin yapılan tercihlerin tefsir anlamına gelmektedir.⁸⁰ Aksinin de te'vil manasında olduğunu söyleyebiliriz. Bu minvalde Çerhî, *و الله أعلم* (ve Allah en iyisini bilir). *و الله تعالى أعلم* (ve Allahû Teâla en iyisini bilir).⁸¹ kaydını düşerek te'vile başvurur.

⁷⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 13.

⁷⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 26,95.

⁷⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 26.

⁷⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 22-23.

⁷⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 76.

⁸⁰ Veysel Gencil, "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meselesi", *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019), 812.

⁸¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 8,38,120.

Çerhî, zahirî tefsir yöntemi ile ayetlerin açık anlamlarını ve şer'î hükümlerini açıklarken, batınî tefsir ile de ayetlerin derin, manevi ve sembolik anlamlarını açıklamayı amaçlar. Bu iki yöntemi dengeli bir şekilde kullanarak, okuyuculara ayetlerin hem zahirî hem de tasavvufî boyutlarını sunmaktadır.

Çerhî'nin tefsiri, rivayete büyük önem vermektedir. Örneğin, tefsirinin mukaddimesinde Eûzü Besmele tefsirini yaparken, Abdullah İbn Abbas'tan yaptığı rivayetlerle eserinde rivayete verdiği önemi ortaya koyar. İbn Abbas'ı müfessirlerin şahı olarak tanımlaması ve söz konusu tanımlama Çerhî'nin kendisi için tefsir sahasındaki otoritesini ve metodolojisini anlamamıza yardımcı olur. Çerhî, tefsirinin başında tefsire başlarken sünnete ittiba ile başlar. Tefsirinin dibace kısmını bitirdikten sonra, "Kur'an'ın anahtarı besmeledir," hadisine sadık kalarak tefsirine giriş yapar. Kur'an'ın tefsir edilmesinde bu yöntemi benimser. Yakub-ı Çerhî'nin tefsirinde işârî tefsirin yanı sıra rivayete de oldukça önem verdiği aşikârdır. Abdullah İbn Abbas'tan aşağıdaki şekliyle rivayette bulunmaktadır; "Bil ki ey azizim! Müfessirlerin Şâh-ı Abdullah İbn Abbâs, "Kur'an-ı yüceltmek *أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ* okumaktır. Kur'an'ın anahtarı ise *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* ile başlamaktır. Yine bir rivayette gelmiştir ki, Kur'an'ın anahtarı Allah'ın adını anmaktır: *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* demektir. Fakîr de istiyor ki sözün başlangıcı bu iki vaatle müzeyyen olsun."⁸²

Çerhî'nin tefsir metodolojisi, zahirî ve batınî anlamları dengeli bir şekilde ele alarak, Kur'an ayetlerini analiz eder. Ayetlerin dil bilgisel analizini yaparak, kelimelerin anlamlarını ve bağlamlarını açıklar. Kur'an kıssalarını tefsirinde kullanarak, ayetlerin tarihî ve sosyolojik boyutlarını da vurgular. Tefsirinin sonunda "Allah en iyisini bilir." ifadesini kullanarak bilginin kaynağının yalnızca Allah olduğunu hatırlatır.⁸³

Yakub-ı Çerhî'nin tefsiri, Kur'an'ın çok yönlü bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunan, rivayet ve işârî tefsir yöntemlerini dengeli bir şekilde kullanan bir eserdir. Müellifin eseri, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

4. Kullandığı Kaynaklar ve Referanslar

Yakub-ı Çerhî'nin tefsirinin kaynakları üzerine yapılan incelemeler, onun hadis literatürüne ve kendinden önceki âlimlerin eserlerine büyük ölçüde önem verdiğini göstermektedir. Müfessirin ismen zikrettiği eserler ve müellifleri ile birlikte eserinde 30'dan fazla kaynağa başvurduğu tespit edilmiştir. Çerhî'nin tefsirinde, zikredilen ve zikredilmeyen çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu çalışmada, Çerhî'nin tefsirine temel teşkil eden literatür genel hatlarıyla ele alınacaktır.

⁸² İran el yazma nüshası, Yakub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 18979, 1.

⁸³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 8,38,120.

Yakub-ı Çerhî'nin tefsiri, tasavvufî bir özellik taşıması nedeniyle, sık sık mu-tasavvif zatların eserlerine ve görüşlerine başvurmaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin işârî yorumları ve Horâsân'ın tasavvuf temsilcilerinden et-Tirmizî'nin hadis riva-yetleri, Çerhî'nin tefsirinde öne çıkan örneklerdendir. Ayrıca, hadis kaynakları ara-sında Sihâh-ı Sitte, Mukâtil b. Süleyman, İmam Mâtürîdî ve Ebü'l-Leys'in *Tenbihü'l-gâfilîn* adlı eseri önemli bir yer tutmaktadır. Çerhî, tasavvufî tefsirlerde Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr* ve Kuşeyrî'nin *Leṭâ'ifü'l-işârât* gibi eserlerinden de sıkça fayda-lanmıştır. Zemahşerî'nin *Keşşâf* tefsiri ve Hanefî fıkıh kitapları da tefsirinde baş-vurduğu önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Ayrıca, Senâî Gaznevî ve Cela-leddin Rumî gibi şairlerin şiirleri ile tasavvuf büyüklerinin görüşlerine de eserinde sıkça yer vermiştir.

Esas olarak *Tefsir-i Yakbu-ı Çerhî*'nin kaynakları şunlardır:

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ile başlayan bu silsilede, Bağdâdî'nin eseri be-lirtilmemiş olup, onun işârî yorumlarına atıflar yapılmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî için *seyyid-i Tâîfe* (taifenin/tasavvufun önderi) lakabını kullanmıştır.⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen et-Tirmizî (ö. 320/932) *Nevâdirü'l-uşûl fî ma'rifeti aḥbâri'r-Resûl* adlı eseriyle yer alırken, Tirmizî'den Şeyh Muhakkik Hâce olarak bahseder.⁸⁵ Yine Ebü'l-Leys'in *Tenbihü'l-gâfilîn*'i⁸⁶ ve altı güvenilir hadis literatü-ründen oluşan *Sihâh-ı Sitte*⁸⁷ aynı isimle ve bunun derlemesi olan *Mesâbih*⁸⁸ ve *Sahîh-i Müslim*⁸⁹ eserleri kaynaklık teşkil eden hadis eserleri arasında yer almak-tadır. Kur'an'ı baştan sona tefsir eden müfessir ve âlim olan Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve eseri Çerhî'nin sıkça başvurduğu kaynaklar arasındadır.⁹⁰

Yakub-ı Çerhi, tefsirinde İmam Mâtürîdî'den (ö. 333/944) alıntılar yapmış ve onun hakkında övgülerde bulunmuştur. Çerhî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkandî'yi 'ümmetin başı' ve 'ehlisünnetin ve ümmetin lideri' olarak tanımla-mıştır.⁹¹

Ebü'l-Leys el-Semerkandî⁹² (ö. 373/983) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*⁹³ eseriyle ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) ise *Hakâiku't-Tefsîr*⁹⁴ adlı eseriyle

⁸⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, (Tehran: Fertâb, 2008) 7,34.

⁸⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 98,105.

⁸⁶ Kiyâmet ânı ile ilgili İsrâfil a.s.'ın sur'a kaç defa üfleyeceğine dair bu eserden hadis rivayet etmektedir. Yine bu eserden cahennemliklerin ahvalini anlatır. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 47,118.

⁸⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 80.

⁸⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 33,46.

⁸⁹ Cin suresinde bu hadis eserinden alıntı yapar. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 68.

⁹⁰ Çerhî'nin Mukâtil b. Süleyman'ı kaynaklar sık sık kullandığını gözlemlemekteyiz. Ayetlerin tefsirinde onun görüşüne önem vermiş ve kullanmıştır. Mürselât suresi 49. Ayeti tefsirini “ O gün, yalanlayanların vay haline!” bunun dünyada olacağına dair görüşüne yer vermiştir *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 101,105,111.

⁹¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 135,137.

⁹² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 33.

⁹³ Ebü'l-Leys'in Tefsiri, içerdiği tasavvufî yorumlar sebebiyle işârî tefsir olarak adlandırılrsa da sûfî-fikhî bir yönetime sahiptir. Rivayet ağırlıklı eserde yazar kendi yorumlarını “kâle'l-fakîh” şeklinde belirtmiştir. Ese-rin Şehâbeddin İbn Arabşah, Mûsâ İznîkî ve Ahmed-i Dâî'ye izâfe edilen Türkçe çevirileri günümüze ulaşmış-tır. İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2009).

⁹⁴ Ebû Abdurrahman Sülemî, *Hakâ'iku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmran (Beirut: Darul Kütübî'l İlmiyye, 2001).

tefsirde kendine yer bulmuştur.⁹⁵ Örneğin, Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye*'de Sülemi'nin *Hakâiku't-Tefsîr*⁹⁶adlı eserinden zikirle ilgili bir söz nakl eder.⁹⁷ Kullandığı kaynaklarda anlaşılmaktadır ki Çerhî'nin tefsir alanındaki vukufiyeti çok barizdir, özellikle de işârî tefsir sahasında ister söz konusu alanın önde gelenlerini takip etmesi ister bu alanda işârî tefsir mahiyeti taşıyan eser kaleme alması ile yetkin bir şahsiyettir.

Kuşeyrî (ö. 465/1072) *Leţâ'ifü'l-işârât* eseriyle kaynaklar arasında yer bulurken,⁹⁸ Çerhî'nin atıfta bulunduğu, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 468/1076) *el-Vasîf*⁹⁹ tefsirini de burada zikretmek gereklilik arzeder.¹⁰⁰ Her ne kadar Çerhî'nin tefsirinde ismen Nîsâbü'rî'nin *el-Vecîz* ve *el-Basîf* tefsirlerini zikredilmese Çerhî'ye kaynaklık etmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Buruc suresinde *Tefsir-i Kâdî Abdüssamed Gaznevî* diye müellifin adıyla bahsettiği esee Ashâb-ı Uhdûd kıssasını anlatırken dayanmıştır.¹⁰¹ Begavî (ö. 516/1122), *Me'âlimü't-tenzîl*,¹⁰² Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseffî (ö. 508/1115) *Tebşîratü'l-edille*¹⁰³ eserleriyle yer alır. Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd el-Gazmînî (ö. 658/1260) *Ḳunyetü'l-fetâvâ*¹⁰⁴ eseriyle, Neseffî (ö. 537/1142) *et-Teysîr fî ('ilmi)'t-tefsîr*¹⁰⁵ eseriyle kaynaklar arasında yer alır. Her ne kadar Çerhî'nin tefsirinde *Teysîr*'in müellifi zikredilmese de tefsirin bir yerinde Neseffî'ye gönderme yaparak "Sâhib-i Manzume" diye bahsetmektedir.¹⁰⁶ Tam adı *el-Manzûmetü'n-Neseffîyye*¹⁰⁷ olan eser Hanefîler arasında meşhur olan muhtasar bir fıkıh metnidir.

Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197) *el-Hidâye* eseriyle tefsirde kullanılmıştır. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî¹⁰⁸(ö. 538/1144) *Keşşâf*¹⁰⁹ tefsiriyle, el-

⁹⁵ Kalem suresinde Sülemî'nin tefsirinden bid'at ehli ile ilgili rivayete yer vermiştir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 25.

⁹⁶ Sülemî serinde kendi yorumlarından ziyade daha önceki sûflerle çağdaşı sûflerin yorumlarına yer vermiştir. Mehmet Selim Ayday, "İşârî Tefsir Mukaddimeleri Üzerine Bir Değerlendirme: Tüsteri, Sülemi ve Kuşeyrî Örneği", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 13/3 (2021), 1112-1125.

⁹⁷ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye*, 28-29.

⁹⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 50.

⁹⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Mettûyî Vâhidî, *el-Vasîf fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi, 373087).

¹⁰⁰ Yazar, Hâkka suresini tefsir ederken Besmele ile Hz. Peygamber'den el-Vasîf tefsirinde şöyle gelmiştir diyerek hadis rivayetinde bulunmuştur. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 50.

¹⁰¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 150.

¹⁰² Ferrâ el-Begavî, *Tehzibu Tefsiri'l-Begavî: Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Rîyad: Dâr-Tayyîbe, 2009).

¹⁰³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 12.

¹⁰⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 74.

¹⁰⁵ Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseffî es-Semerkandî en-Neseffî, *et-Teysîr fî't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (Beyrut: Darü'l-Lübâb: Yazma Eserleri İhya ve İlmi Araştırma Yayınları, 2019).

¹⁰⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 115.

¹⁰⁷ Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseffî es-Semerkandî en-Neseffî, *Hasrul Mesâil ve Kasrud-delâil*, thk. İmad Kadri el-İyadî (Beyrut: Mektebe Darü'l-fecr, 2019).

¹⁰⁸ "وما في الكشاف اول تأمل و تعلم" şu sözlerini eserin müellifi hakkında sarfetmiştir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 32.

¹⁰⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 35,49.

Yemenî (ö. 750/1349) *Şerhi Keşşâf* eseriyle kaynaklık ederken, eserde bu kaynaktan üç defa alıntı yapılmıştır.¹¹⁰

Ebû Nasr Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed el-Attâbî el-Buhârî (ö. 586/1190) *Tefsîrü'l-Attâbî*¹¹¹ eseriyle tefsire kaynaklık etmiştir.¹¹² Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf el-Kevâşî el-Mevsilî (ö. 680/1281) *Tefsir-i Kevâşî* eseriyle yer bulmuştur. Çerhî, mukaddimesinde tefsir eserini yazarken müritlerinin *Keşşâfın* yanı sıra *Kevâşî*¹¹³ tefsirinden derleyip kendilerine bir tefsir yazma isteğinde bulduklarını vurgulamıştır.¹¹⁴

Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl (Tefsir-i Beyzâvî)* eseriyle, Muhammed ibn Mahmud el-Mervazî en-Nîsâbûrî el-Gaznevî (ö. 1203) *Tefsir el-Besâîr* eseriyle,¹¹⁵ Ebû Sa'id Hanefî ve İbnü'l-Fazıl Ahmed ibn Ebü'l-Yemen (ö. 715) *Lisânüt-Tenzîl* eseriyle tefsirde alıntılanmıştır.¹¹⁶ Söz konusu eserle ilgili ise kaynaklarda bu isimi taşıyan bir tefsir hakkında hiç bilgiye rastlayamadık. *Keşfü'z-Zunûn* sahibi söz konusu eseri tefsir alanıyla ilgili bir eser olarak kaydetmiş ve müellifini belirtmemiştir.¹¹⁷ *Tabakatü'l-müfessirin'* de ise *Lisânu't-Tenzîl* tefsiri İbnü'l-Fazıl adıyla tanınan Ahmed b. Ebü'l-Yemen'e (ö. 715) ait bir eser olarak zikredilmektedir.¹¹⁸ Çerhî, eserinin birkaç yerinde *Me'âlimü't-tenzîl* adlı eserin Fahriddin er-Razî'ye ait olduğunu belirtmiştir. Çerhî, Miraç gecesine ilişkin görüşlerini bu kaynağa atıfta bulunarak dile getirmiştir.¹¹⁹

Hâce Muhammed Pârsâ Buhârî (eseri ve tarihi belirtilmemiş) risâleler ve şiirlerle,¹²⁰ Ebû Hafs Şerefüddîn Ömer b. Alî es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısrî (ö. 632/1235) Arapça şiirlerle¹²¹ esere katkıda bulunmuş, müellif Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735)¹²² gibi zatlardan alıntıda bulunmuştur.

¹¹⁰ Birinci nakil olarak, Yemenî'nin şerhinden بِمَاءٍ مَّعِينٍ ... "...bir akar su" ifadesinin tesfirinde doktor olan yada eski deyimle Tabîb olan Muhammed İbn Zekeriyâ hakkında bir hadiseyi anlatmaktadır. İkinci olarak da, Yağmurun göklerden geldiği görüşünü aktarmıştır. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 22,115.

¹¹¹ Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Buhâr el-Attâbî, *Tefsîrü'l-Attâbî* (Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 385951).

¹¹² Attâbî tefsire binaen Mâûn suresinin kimin hakkında indiği konusunda bilgi vermektedir. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 198.

¹¹³ Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mavsîlî, *et-Telhîs fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîz*, thk. İmad Kadri el-İyadî (Birleşik Arap Emirlikleri: Darü'l Beşîr, 2019).

¹¹⁴ Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsîru Süreti'l-Fâtîha ve min Süreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 199381), 1.

¹¹⁵ Yazar Kalem suresini tesfir ederken bu eserden alıntıda bulunmuştur. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 30.

¹¹⁶ Bu tefsirden ilmî tefsir yorumu alıntısı yapar, gökküresinde yıldızların hareket ettiği bilgisini aktarır ve bu görüşe katıldığını beyan eder. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 12.

¹¹⁷ Mustafa b. Abdullah el-Küstantinî el-Osmanî Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Bişar A'vad Marûf (Beyrut: İslam El Yazma Eserler Araştırma Merkezi, 2021), 6/169.

¹¹⁸ el-Edirnevî, *Tabakatü'l-müfessirîn*, 264.

¹¹⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 147.

¹²⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 82,117.

¹²¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 176.

¹²² *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 39.

Bunun yanında İbn Abbâs (ö. 68/687),¹²³ Ebü'l-Kâsım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî (ö. 105/723),¹²⁴ İmam Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765),¹²⁵ Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778),¹²⁶ Hasan-ı Basrî (v. 110/728),¹²⁷ Zünnûn-ı Mısrî (ö. 245/859 [?]) , Yahyâ bin Muâz (ö. 258/872), Cüneyd-i Bağdadî, Ebu Bekir Verrâk (ö. 280/893) , Muhammed bin Tayfûr es-Secâvendî (ö. 560/1165) dâhil selef âlimlerin ve meşhur sufilerin sözleri ile yaşamlarından örnekler sunar.¹²⁸ Ayrıca, Hâcegân tarikatının müessisi Hâce Abdülhalik Gucdüvânî (ö. 575/1179 veya 617/1220),¹²⁹ tarikat pirleri Bahaeddin Nakşibend ve Alaeddin Attâr'ın¹³⁰ öğütleri ve yaşantılarına ilişkin olayları takdim eder.

5. İşârî Tefsir Mahiyeti Taşınması Açısından Çerhî'nin Tefsiri

İşârî tefsir geleneği, İslam düşünce tarihinde önemli bir yer tutar ve farklı İslam âlimleri tarafından çeşitli biçimlerde uygulanmıştır. İşârî tefsir, sadece zahiri metinleri yorumlamakla kalmayıp, onların ötesinde sembolik, manevi ve derin anlamlar arayışına girmeyi hedefler. Bu tefsir metodolojisi, Kur'an'ın sadece kelime anlamlarıyla sınırlı kalmadan, aynı zamanda ayetlerin sembolik ve metaforik boyutlarını keşfetmeyi amaçlar. Çeşitli İslam alimleri, tarihsel ve kültürel bağlamları göz önünde bulundurarak işârî tefsir yöntemini uygulamışlardır.¹³¹

Öncelikle işârî tefsir mahiyeti açısından eseri incelemeyen önce söz konusu bu bölümündeki yorumların sağlıklı anlaşılması için müellif nazarında tasavvufu ve tasavvufa dair bazı kavramları açıklama gereği hissettik.

Bu minvalde Çerhî açısından tasavvuf ve tasavvufun amacını izah etmeye çalışacağız; Tasavvufu ve tasavvuftan asıl amacının ne olduğunu Mevlana'dan naklen mahbûb-ı hakîkî'ye (hakiki sevgiliye) seyru sülûk yöntemiyle vusulü talep etmek olduğunu ifade etmiştir.¹³² Çerhî, kişinin arayışının bir tezahürü olarak değerlendirdiği tasavvufu mukaddes âleme erişmek, insanlığın fânî makamından kurtulmak, büyük şühûdu bulmak, bekâ makamına erip ikrâmlı, sonsuz devleti bulmak suretiyle iki cihanda da saadete nail olmak şeklinde de tasavvufu tarif eder.¹³³ Bunu yaparken de tasavvuf kelimesi hakkında her hangi etimolojik açıklamaya girmez.

¹²³ Ya'kub-ı Çerhî, *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*, 28.

¹²⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 22.

¹²⁵ Bütün semavî kitapların Kur'an'da yer alır, Kur'an'ın hepsi de Fatiha'da yer alır. Fatiha'nın hepsi besmele'de ve besmele'nin hepsi de "Bâ" harfinde yer almaktadır, görüşünü bu zat'tan nakleder. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 3.

¹²⁶ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 7.

¹²⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 38.

¹²⁸ "Vukû Kur'an" sahibi diye bu alandaki eserinden dem vurur. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 148.

¹²⁹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 119.

¹³⁰ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 128.

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Şerhu Mukaddime fi Usulî't-Tefsir* (Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, 2011), 128-132; Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Leftâ'ifü'l-İşârât* (Beyrut: Darü'l Kütüb el-İlmiyye, 2007); Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*.

¹³² Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 110.

¹³³ Yakub-ı Çerhî, *Neynâme*, 120.

Çerhî, Müzzemmil suresi 9. ayetine kadar olan kısmı seyr ü sülûk makamlarına işaret olarak yorumlar: Gece halveti, Kur'an'la iştilal, zikir-i Rahman, nefiy masivallah, gökyüzü ve yeryüzü Hâlik'ına tevekkül etmek, şeklinde.¹³⁴

Eserlerinde hafi zikir görüşünü savunmuş ve görüşünü ayet ve hadisler ışığında temellendirmiştir. Hafi zikir dersini Şah-ı Nakşibendi'den öğrendiğini ifade ederek vukûf-ı adedî olarak adlandırdığını belirtmiştir.¹³⁵ Zikirden maksat, gafletin ortadan kalkması, gaflet ortadan kalktığında ise kişi suskunken bile zâkir konumunda olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶ Çerhî, zahiri istikameti şeriat hükümlerine riayet, batını istikameti ise Allah'tan başkasını kalpten çıkarmak olarak tanımlar.¹³⁷

Yakub-ı Çerhî de birçok mutasavvıf kimlikli müfessir gibi Kur'an ayetlerini içsel ilhamlar ve manevi sezgiler yoluyla yorumlamış, işârî tefsir metodunu benimsemiştir. Bu yöntem, akıl ve nakilden ziyade kalbe doğan keşifler ve manevi tecrübeler üzerine kuruludur. Çerhî, işârî tefsirlerinde sıklıkla tasavvufun önde gelen isimlerinden alıntılar yapmıştır. Bu isimler arasında Süllemî, Zünnun Mısrî, Hasan Basrî, Cüneydi Bağdadî, Kuşeyrî, ve Şah-ı Nakşibendi gibi önemli figürler yer alır. Bu bakımdan, işârî tefsir geleneği, İslam düşünce dünyasında tefsir ilminin önemli bir bileşeni olarak kabul edilir ve çeşitli âlimler tarafından farklı yaklaşımlarla uygulanmıştır.

Çerhî tefsirinin tasavvufî yönleri ve görüşleri hakkında kısaca şunları aktarmakta fayda bulunmaktadır:

Çerhî'nin tefsirinin işârî yönünün en belirgin olduğu alan, ayet ve sure tefsirlerinin sonunda kıssadan hisse şeklinde manevi dersler sunmasında belirginleşir. Bu yaklaşım, ayetlerin ve surelerin sadece zahiri anlamlarını değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki boyutlarını da ele alır. Çerhî, tefsirlerinde toplumun herkesimine Müminlere,¹³⁸ dervişlere,¹³⁹ vâizlere,¹⁴⁰ aşıklara (ilahî aşk),¹⁴¹ hakkanî alimlere,¹⁴² veya bizzat muhataba hitaben "senin nasibin"¹⁴³ şeklinde öğütler vererek, onların manevi yolculuklarında rehberlik etmeyi amaçlar.

¹³⁴ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 81-82.

¹³⁵ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 21.

¹³⁶ Yakub-ı Çerhî, *Risâle-i Ünsiye*, 26.

¹³⁷ Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*, 165.

¹³⁸ Örnek olarak şu verilebilir: Müminin nasibi (yapması gereken), daima istiğfâr ve tövbe ile kendine iyilik etmesidir. Müminin bu kıssadan nasibi şudur ki; Allah dostlarına asla düşman olmasın. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 189,196.

¹³⁹ Örnek olarak şu verilebilir: "Dervişin nasibi (yapması gereken), O'nun (Allah'ın) dostları ile dost olmayı şîâr haline getirsin. Derviş-i Sâdık'ın nasibi; kötülerle oturup kalkmatan ve dervişlerin halini inkâr edenlerden uzak kalsın." ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 200,207.

¹⁴⁰ Örnek olarak şu verilebilir: "Vâiz'in nasibi (yapması gereken), insanları doğru yola davet etmektir, kendini inkâr edene merhametli olması gerekir. Gözü göre birinin â'mâ birine merhamet etmesi gibi, â'mâ insandaki â'sâ görevi görmesi gibi." *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 18.

¹⁴¹ Örnek olarak şu verilebilir: "Aşığın nasibi (yapması gerek), her zaman Mahbûb'un rızasını talep etmesidir." Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 174.

¹⁴² Örnek olarak şu verilebilir: Hakkânî âlimin nasibi (yapması gereken), fasıklara, hilecilere zor gelse de herhangi bir çıkar beklemeden vaaz etmeleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 156.

¹⁴³ Örnek olarak şu verilebilir: "Senin nasibin şu ki; ehl-i hakk'a teslim olup düşmanlık etmemendir ki, Firavûn gibi mahrum olmayasın. Senin nasibin (yapman gereken), namazlarında daim olman, hiçbir vakti kaza kılmamandır özellikle de öğlen namazını. Çünkü öğlenin ne zaman çıkacağı konusunda alimler ihtilaf etmişler-

Çerhî'nin işârî tefsiri öncelikle ayetin zahiri anlamını verip ardından tasavvufî yorumu yapma şeklindedir. Müzzemmil suresi 8. ayeti tefsiri örneğinde olduğu gibi: *وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً..* “Halktan ilişkini kes,¹⁴⁴ yani O'nun dostluğundan başka gönülde başka bir dostluk bırakma.” der. Bu manayı ehli süluk “nefy-i masivallah” olarak ifade ederler, bu mana ancak çokça zikir, ezeli inayet veya kamil şeyh vasıtasıyla olur, diyerek kendi yorumunu belirtir.¹⁴⁵

Çerhî, tefsirinde sufi yorumları, özellikle Cüneyd Bağdâdî gibi isimlerden alınlar yaparak destekler ve kendi yorumlarını bu bağlamda geliştirir. Ayetlerin zahiri anlamları yanında, daha derin manevi ve sembolik anlamlarına da yönelir. Örneğin, *Rabbine hamd ederek tespihte bulun.*¹⁴⁶ ayetini Allah'ı cisimden ve mekândan münezzeh kılma anlayışıyla yorumlar.¹⁴⁷

Çerhî, Fatıha suresinin namazın her rekâtında okunmasının nedenini, kulun sürekli olarak Allah'a yakın olma talebi ve âşıklar yolunda bulunma gerekliliği şeklinde işârî olarak yorumlar.¹⁴⁸

*Çünkü gündüzün sana uzun bir meşguliyet vardır.*¹⁴⁹ ayetine önce mana vererek zahiri tefsirini yapar,¹⁵⁰ daha sonrasında ise işârî yorumu üzerinde durur; “Gece gizlice ibadet et, öyle ki bu ayette gece namazının mahall-i râz (sır/sırdaşlaşma yeri) olduğuna işaret vardır.”¹⁵¹ demektedir, gece ibadetinde gizliliği ve ehemmiyetini vurgulamış olmaktadır.

Nefs-i Levvâme hakkındaki: *وَلَا أُفْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ Kendini kınayan nefse yemin ederim.*¹⁵² ayetini yorumlarken, Hasan Basrî'den alıntı yaparak bu nefsin kıyamet gününde yapmadıkları iyilikler ve yaptıkları kötülükler için pişmanlık duyacağını ifade eder.¹⁵³

*Rabbine hamd ederek tespihte bulun.*¹⁵⁴ ayetini ele alarak Allah'ı cisimden ve mekândan münezzeh kılma anlayışını vurgular. Allah'ın zatında bulunan sıfatlarını detaylandırır.¹⁵⁵

dir. Sen ittifak görüşü üzere eda et. Senin nasibin, Ebû Leheb misali Allah dostlarına düşman olma, sâdik ve siddîk ol Ebûbekir misali.” Bkz. *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 123,199,203.

¹⁴⁴ Kuşeyrî tefsirine baktığımızda söz konusu ayetle ilgili bir “tamamen ilişkini kes” şeklinde yorum yapıldığını görmekteyiz. Çerhî Kuşeyri aksine bu ayetle ilgili işari yorumda bulunmuştur. el-Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-İşârât*, 3/361.

¹⁴⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 81.

¹⁴⁶ Nasr suresi 110/3.

¹⁴⁷ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 202.

¹⁴⁸ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 8.

¹⁴⁹ Müzzemmil 73/7.

¹⁵⁰ Muhakkak ki sana gündüz gelim gidim çok Muhammed (s.a.v.), şeriatı ta'lim etmekle, cihadı geliştirmekle ve başka gündelik işlerle meşgulsün. der.

¹⁵¹ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 80.

¹⁵² Kıyamet Suresi 75/2.

¹⁵³ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 95.

¹⁵⁴ Nasr suresi 110/3.

¹⁵⁵ *Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*, 202.

Sonuç

Bu çalışmada, Ya'küb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî el-Çerhî ve onun tefsiri üzerinde bazı incelemeler yapılmıştır. Yakub el-Çerhî, Kur'an'ı hem işârî (tasavvufî) hem de rivayet tefsir yöntemleriyle yorumlamıştır. Bu alanda, Kur'an'ın son iki cüzü ile Fatiha suresinin tefsirini kapsayan önemli bir Farsça eser kaleme almıştır.

Onun tefsir çalışmaları, sufi yorumların ve manevi tecrübelerin Kur'an ayetlerine nasıl yansıtılabileceğini göstermektedir. Ayrıca Çalışmada Yakub-ı Çerhi'nin tefsir eserinin kaynaklarına genişçe yer verilmiştir. Çerhi'nin tefsir geleneğinde kullandığı temel kaynaklar arasında Kur'an-ı Kerim'in kendisi başta gelmektedir. Onun tefsirinde ayetler arasındaki ilişkiler, tema ve mesajların bütüncül olarak ele alınması önemli bir yer tutar.

Çerhî ibtidai eğitimini baba ocağında aldıktan sonra ilim tahsili için Herât, Buhara ve Mısır gibi dönemin ilim merkezlerine seyahat etmiştir.

Çerhî, tasavvuf yolunda önemli isimlerden biri olan Bahâeddin Nakşibendî'nin talebesi ve halifesi olmuş, aynı zamanda da Hâce Alâeddin Attâr'a mürit olarak ondan dersler almış ve onun manevi terbiyesi altında yetişmiştir. Bu eğitim, onun Nakşibendî tarikatının önde gelen isimlerinden biri olmasına yol açmıştır. Çerhî, Nakşibendî tarikatının önemli bir temsilcisi olmuş ve tarikatın yayılması için çalışmıştır. Onun öğretileri, kendisinden sonraki Nakşibendî şeyhleri tarafından da devam ettirilmiştir.

Çerhî, insanın Allah'a ulaşma sürecini ve bu süreçteki manevi halleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Zikir, nefis terbiyesi, seyr ü sülûk gibi konular onun eserlerinde sıkça işlenmiştir. Yakub-ı Çerhî'nin eserleri arasında tasavvufî konular öne çıkar. Onun yazıları, tasavvufun teorik ve pratik yönlerini bir araya getirerek okurlarına derin bir manevi anlayış sunar.

Yakub-ı Çerhî, özellikle Nakşibendî tarikatı üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Onun öğretileri ve eserleri hem tasavvuf dünyasında hem de genel İslami ilimlerde önemli bir yer tutar. Çerhî'nin çalışmaları, manevi eğitimin ve tasavvufî pratiğin nasıl derinlemesine bir İslami anlayış kazandırabileceğini gösterir niteliktedir.

Sonuç olarak, Yakub-ı Çerhî, İslam dünyasında hem bir âlim hem de bir mutasavvıf olarak derin izler bırakmış bir şahsiyettir. Onun tefsir ve tasavvuf alanındaki çalışmaları, İslami ilimlerin zenginleşmesine katkı sağlamış ve birçok sufi tarafından takip edilmiştir.

Kaynakça

Abdurrahman Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî. *Ne-fehâtü'l-üns*. ed. Mehdî Tevhidî Pûr. İran: Mahmûdî, 1918.

Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2000.

Algar, Hamid. *Nakşibendîlik*. İstanbul: İnsan, 2007.

Ali b. Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî, Fahrüddin. *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât*. Kanfûr: Namî Gîrami Munşî Nul-Kişor, 1911.

Altınkulaç, Tayyar. "Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/268-269. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.

Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsîr Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

Attâbî, Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Buhâr el-. *Tefsîru'l-Attâbî*. Amasya Beyazıt Kütüphanesi, Bayazıt, 385951. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/385951>

Ayday, Mehmet Selim. "İşârî Tefsir Mukaddimleri Üzerine Bir Değerlendirme: Tüsteri, Sülemi ve Kuşeyrî Örneği". *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 13/3 (2021), 1112-1125.

Babür. *Babürnâme*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1. Basım, 1970.

Begavî, Ferrâ el-. *Tehzibu Tefsiri'l-Begavî: Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. Riyad: Dâr-Tayyîbe, 1. Basım, 2009.

Birişik, Abdulhamit. "Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri-Tebliğ ve Müzakereler-". *Tartışmalı İlmî Toplantı*. 199-240. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2012.

Çerhî, Yakub-ı. *Magâzî-ün-Nebî*. Kashmir University, Allame Iqbal Library, 5890.

Çerhî, Yakub-ı. *Neynâme*. çev. Ahmet Cahid Haksever. İstanbul: Erkam, 2013.

Çerhî, Yakub-ı. *Risâle-i Ünsiyye*. Tasavvuf Ve Tarikatlar. Hüsrev Paşa: Süleymaniye Kütüphanesi, 277884.

Çerhî, Yakub-ı. *Şerh-i Nisâbü's-şıbyân*. thk. Nâdır Kerîmiyan Serdeştî. Tehran: Armağân, 2019.

Çerhî, Yakub-ı. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. 18979.

Çerhî, Yakub-ı. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve Sûreti'l-Mülk ve'l-Kitâb*. A.E. Farsça, Millet Kütüphanesi, 156548.

Dârâ Şükûh, Muhammed. *Sefînetü'l-evliyâ'*. Laknav-Hindistan: Matba Namî Munshi Nawal Kishor, 1853.

Dârâ Şükûh, Muhammed. *Sefînetü'l-evliyâ'*. Âgra-Hindistan: Âgra Medrese Matbaası, 1853.

Edirnevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Süleyman b. Salih el-Huzzî. Medine: Mektebetü'l Ulûm ve'l-Hîkem, 1. Basım, 1997.

Efendi, Abdullah Sarı. *Semerâtu'l-Fuâd*. çev. Yakub Kenan Necefzade. Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi, 1967.

Erkmen, Aslıhan. *İslam Dünyasında Biyografi Yazımı ve Resimlenmesi*. Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 2019.

Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meselesi". *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019), 805-839.

Haksever, Ahmet Cahid. *15. Yüzyıl Bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhî*. Ankara Üniversitesi, Doktora, 2005.

Hocazade, Ahmed Hilmî. *Hadîkatü'l Evliya*. İstanbul: Beyaz Lale Yayınevi, 2007.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Şerhu Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*. Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, 1. Basım, 2011.

Karimiyan, Nader. "Risâle-i Cemâliyye Mevlâna Yakub-ı Çerhî". *Fâsıl-nâme-i Mûtaliat İran-ı İslamî* 2/2 (2020), 87-99.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Küstantinî el-Osmanî. *Keşfü'z-Zunûn*. thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Bişar A'vad Marûf. 10 Cilt. Beyrut: İslam El Yazma Eserler Araştırma Merkezi, 2021.

- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Kûstantinî el-Osmanî. *Keşfü'z-Zunûn*. thk. Ekmeleddin İhsanoğlu - Bişar A'vad Marûf. 10 Cilt. Beyrut: İslam El Yazma Eserler Araştırma Merkezi, 2021.
- Kazvîni, Muhammed b. Hüseyin Abdullah el-. *Silsile-i Hâcegân-ı Nakşibendiyye*. 297.753 / Nakşibendiye ve kolları, Esad Efendi, 184984.
- Kehdûyî, Muhammed Kazım. "Pirî Çerh: Berresî Ahvâl ve Âsâr-i Mevlâna Ya'kûb-i Çerhî". *Şehid Bâhner Kırman Üniversitesi Edebiyat ve Ulumî İnsanî Dergisi* 25 (2009), 207-221.
- Kusûrî, Muhammed Sâdık. *Tezkire-i Nakşibendiyye-i Hayriyye*. Pîşavur: Kütüphanesi Hayriyye, 2. Basım, 2007.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *Le'tâ'ifü'l-işârât*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l Kütüb el-İlmiyye, 2. Basım, 2007.
- Lahûrî, Gulâm Server. *Hazînetü'l-aşfiyâ'*. Kabul: Ensarî Kütüthane, ts.
- Mavsilî, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-. *et-Telhîş fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîz*. thk. İmad Kadri el-İyadî. 4 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Darü'l Beşîr, 1. Basım, 2019. <https://archive.org/details/kwashi/Kw1/page/n3/mode/1up>
- Nakşibendî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-. *Erba'üne Hadîsen*. Süleymaniye Kütüphanesi/Aşir Efendi Koleksiyonu, 90-96 yk., 197795.
- Nakşibendî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-. *Misbâhu Muktebes mine'l-Mesâbilh*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, 197794.
- Nefisî, Sa'îd. *Tarihî Nazmû Nasr Der İran ve Der Zebân-ı Fârisî*. 2 Cilt. İran-Kûm: Furûgî Kitabevi, 1. Basım, 1965.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî en-. *et-Teyşîr fî't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş. 15 Cilt. Beyrut: Darü'l-Lübâb: Yazma Eserleri İhya ve İlmi Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2019. <https://archive.org/details/tysirftfs/tystfs1/page/n3/mode/1up>
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî en-. *Hasrul Mesâil ve Kasrud-delâil*. thk. İmad Kadri el-İyadî. Beyrut: Mektebe Darü'l-fecr, 1. Basım, 2019. <https://archive.org/details/hasr-al-masail-nasafi/01/page/n1/mode/1up>
- Nevşahi, Arif. "Gulâm Server Lahûrî". 145. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019.
- Nevşahi, Arif. "Yakub-i Çerhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/281-282. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakub-i-cerhi>
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn: Min sadri'l-İslam hatte'l-asri'l-hadır*. Beyrut, 1409.
- Osmanî, Seyyid Muhammed Âbid Nakşibendî. *Envaru'l Arifîn*. Dehlî: Cemal Pirinting Pirîs, 1936.
- Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Râncâ, Muhammed Nezâr. *Resâil-i Hazreti Mevlâna Yakub-ı Çerhî*. Hângâh-ı Sîraciye Nakşibendiyye-i Müceddediyye, 1. Basım, 2009.
- Saidova, Gülnaz. "Yâkub Çerhî'ye Âit Tefsirin Orta Asya Türkçesine Yapılan Tercümeleleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi* 14/32 (2013), 183-190.
- Sharafabad, Hûman Mohammadî vd. "Guftman-ı Fikrî-Siyasî Tarikat-ı Nakşibendiye Der Asr-ı Timurîyan (h.771-913)". *Mûtaleât-ı Tarih-i İslam* 41 (2019), 155-179.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Hakâ'iku't-tefsîr*. thk. Seyyid İmran. 2 Cilt. Beyrut: Darul Kütübî'l İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- Şems, Muhammed Cevad. "Şerhî Ahvâl ve Âsâr-ı Hâce Yakub-ı Çerhî Bâ Nakdî Çâp-ı Âhîr-i Tefsir-i û". *Nâme-i Ferhengistan* 10/4 (ts.), 114-129.
- Şükrü Efendi, Mehmed. *Silsilename-i Turuk-i Aliyye*. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi: Hüdai Efendi, 01098.
- Tacıbayov, Sharifjan. "Mevlâna Yakub-ı Çerhî ve Tefsir-i û". *Heftûmin Hamayiş-i Encûmen-i Tervic-i Zeban ve Edebiyatı Farsî* 3 (ts.), 66-77.
- Tevekkülî, Allame Muhammed Nurbahş. *Tezkire-i Meşayihî Nakşibendiyye*. Lahur: Müştâk Ahmed, ts.

- Üşenmez, Emek. *Mevlana Yakûb-ı Çerhî: Çağatay Türkçesi Kur'an Tefsiri*. ed. Rabia Şenay Şişman. İstanbul: Bilge-Türk, 2019.
- Üşenmez, Emek. "XVI. Yüzyıl Doğu Türkçesi İle Yazılmış Bir Kuran Tefsiri: Tercüme-i Tefsir-i Yakub-ı Çerhî (H. 993/M. 1585)". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/3 (2014), 167-190.
- Vahidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Mettûyî. *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. Atif Efendi Kütüphanesi, Atif Efendi, 373087. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/373087>
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Neynâme*. thk. Halilullah Halilî. Afganistan: Encümen-i Tarîh ve Edeb/Afganistan Akademî, 1. Basım, 1973.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Risâle-i Ebdâliyye*. ed. Muhammed Nezîr Râncâ. İslamabat: Merkez-i Tahkikât-ı Farisî İran-Pakistan, 1978.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Risâle-i Ünsiye*. çev. Muhammed Nezîr Râncâ. 112 Cilt. Lahur: Zahid Beşir Pinterz, ts.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Şerh-i Dîbace-i Mesnevî Mevlâna: Risale-i Naîye*. çev. Muhammed Nezîr Râncâ. Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 2004.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. Mumbai: Haydarî, 1. Basım, 1880.
- Ya'kub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. Mumbai: Namî Kîramî Muhammedî Matbaa, 1931.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhî*. İstanbul: Yıldız, 1. Basım, 1991.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna. *Ünsiyye*. thk. Nâdir Kerîmiyan Serdeştî. Tehran: Armağân, 1. Basım, 2017.
- Yakub-ı Çerhî, Mevlâna - Râncâ, Muhammed Nezîr. *Tefsir-i Çerhî (Son İki Cüz)*. Lahur: İştîyak-ı Müştak Matbaası, 3. Basım, 2011.
- Ya'kûb-ı Çerhî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve min Sûreti'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân*. Tefsir. Süleymaniye Kütüphanesi: 297.2 / Tefsir ilmi, Ayasofya, 199381.
- Ya'kûb-ı Çerhî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha ve'l-Mülk ilâ Âhiri'l-Kur'ân*. Tefsir. Fatih: 297.2 / Tefsir ilmi, Süleymaniye Kütüphanesi, 237854, 274.
- Ya'kûb-ı Çerhî, Ya'kûb-ı Çerhî, Ya'kûb b. Osman b. Mahmûd el-Çerhî el-Gaznevî en-Nakşibendî. *Tefsir-i Ya'kûb-ı Çerhî*. Ek Yazma. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi: İslâm Dini-Tefsir Tercüme ve Teviller, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 128979, 160.
- Yazıcı, İshak. "Semerkandî, Ebû'l-Leys". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2009. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-ebul-leys>
- Yuvalı, Abdülkadir. "Ebû Said Mirza Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/224-225. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Tefsir-i Ya'kub-ı Çerhî*. thk. Hasan Ali Muhammedî - Leyla Hâmâmî. Tehran: Fertâb, 1. Basım, 2008.